

DOI: 10.7596/taksad.v6i3.916

Citation: Yalçın, İ. (2017). Fıkıh ve Siyaseti Şer'iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış. Journal of History Culture and Art Research, 6(3), 437-472. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i3.916>

Fıkıh ve Siyaseti Şer'iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış

A Critical View on Global Halal Certification Activities in Terms of Fiqh and Siyasa Shar'iyyah

İsmail Yalçın¹

Abstract

Halāl is used by Muslims to mean religiously 'not forbidden,' 'permitted,' and as opposed to concepts like 'harām' and 'makrooh', similar to the concepts of 'mubāh' and 'jāiz'. While it was easier to distinguish between halal and haram in the pre-industrial era, today it has become much more difficult due to complex products which are a result of innovations through industry and technology and their tremendous outreach. This has led to a loss of confidence in Muslims in the products they buy and increased the number of products whose halalness is doubted. While historically *muhtasibs* assumed the duty of preserving people's confidence in markets by inspecting them, nowadays halal certificates are attempting to do the inspection and generate confidence. Although halal certificate activities have been going on and improving for almost half a century, they are not at a level to generate widespread and efficient halal guarantees. Opinion differences in fiqh, differences in institutions of certification, differences in halal certificates and logos, national and international legal gaps, and commercial competition between countries and institutions of certification affect the efficiency of the process negatively. The claim that the halal certificate is the best standard in terms of health, trustworthiness, and hygiene, its contribution to individual and societal religiosity, and the commercial advantages and disadvantages that it provides to Muslims is a remarkable field of inquiry.

Keywords: Halal certification, Halal certificate, Halal product, Halal food, Halal market.

¹ Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı. E-mail: isyalcin@gmail.com

Öz

Müslümanlar için helal, dini bakımdan yasaklanmamış, izin verilmiş manasında kullanılmakta; haram ve mekruh terimine karşıt, mubah ve caiz terimlerine yakın anlamlar ifade etmektedir. Sanayi öncesi dönemde helal ve haramı ayırt etmek günümüze göre daha basit iken günümüzde sanayi ve teknolojinin getirdiği yeniliklerle ortaya çıkan kompleks ürünler ve bu ürünlerin her yere ulaşabilmesi sebebiyle daha zor ve karmaşık hale gelmiştir. Bu durum Müslümanların satın aldığı ürünlere olan güvenini sarsmış ve giderek karşılaşılan helalliği şüpheli ürünlerin sayısını artırmıştır. Tarihte muhtesiplerin pazar denetimi Müslüman halk için bir güvence oluştururken günümüzde bu denetim ve güvence helal belgelendirme yöntemiyle sağlanmaya çalışılmaktadır. Yarım asırdan bu tarafa helal belgelendirme çalışmaları gelişerek devam etmesine rağmen bu çalışmalar henüz etkin ve yaygın bir helal güvence sağlayacak düzeyde değildir. Fıkhi ihtilaflar, sertifika kurumları arasındaki farklılıklar, helal sertifika ve helal logo farklılıkları, ulusal ve uluslararası düzeyde yasal boşluklar, ülkeler ve sertifika kurumları arasında ticari rekabet, uygulamanın etkinliğini olumsuz etkilemektedir. Helal belgesinin sağlıklı, güvenli ve hijyenik en üst ürün güvencesi olduğu iddiası, ferdi ve toplumsal dindarlığımıza yaptığı katkılar ve ticari alanda Müslümanlara sağladığı avantajlar ve dezavantajlar, dikkat çekici bir araştırma alanıdır.

Anahtar Kelimeler: Helal belgelendirme, Helal belgesi, Helal ürün, Helal gıda, Helal pazar.

Giriş

Müslümanların gündelik hayatında İslam'ın görünür etki alanlarından birisi Allah'ın haram kıldığı şeylerden uzak durma çabasıdır. Dininin gereklerini öğrenen her Müslüman dinin emir ve yasaklarıyla birlikte domuz eti ve içki gibi temel haram ve helalleri de öğrenir. Müslüman toplum içinde yaşamak sebebiyle de halkın, genel kültür olarak az veya çok haramlar ve helaller konusunda bilgi sahibi olması tabiidir. Bununla birlikte bu bilgilerin hepsinin sahih kaynaklara dayalı sağlam ve güvenilir bilgiler olması beklenemez. Öte yandan haram ve helal konusunda gerek mezhep içi, gerekse mezhepler arası ihtilafların olduğu bilinmektedir. Günümüzde sanayi ve teknolojinin katkısıyla haramlık şüphesi ortaya çıkan ürünlerin sayısı artmış ve Müslümanların pazara güveni azalmıştır. Güncel haram ve helal konularında ilahiyatçıların farklı görüşler dile getirmeleri, bu alana ilgi duyan gazeteci, gıda mühendisi, kimyager, sağlıkçı gibi meslek erbabının haram çerçevesini genişletme meyilleri halkın özellikle yedikleri ve içtikleri şeyler hususunda endişelerini artırmıştır.

Müslüman bir toplumda iyi niyet ve güven esası çerçevesinde Müslümanlar tarafından pazara arz edilen ürünlerin helal olduğu kabul edilir. İçki ve domuz Müslüman için değeri olan bir mal değildir ve satışı haramdır. Müslüman toplumlarda Hz. Peygamber'den bu tarafa çarşı ve pazar resmi olarak devletin ve genel olarak Müslüman halkın denetimi ve kontrolü altındadır. Fakat modern dünyada bu kontrolü zayıflatan birçok unsur bulunmaktadır. Müslümanların bir kısmı dünyanın çeşitli ülkelerinde azınlık olarak yaşamaktadır. Müslüman ülkelerin bir kısmında laik anlayış gereği, bir kısmında gayrimüslim nüfusun etkinliği sebebiyle haram olan şeylerin piyasaya arzı yasaklanamamaktadır. Bazı ülkelerde böyle bir yasaklama olsa bile, genetiği değiştirilmiş ürünler, pazar hâkimiyeti gayrimüslimlerin elinde olan et, ambalajlı ürünler ve katkı maddeleri piyasası sebebiyle² şüpheler izale edilememektedir. Ambalajlı ürünlerin üzerine muhtevanın yazılması dahi tam bir güvence oluşturmamakta kullanılan madde çeşitliliğinin fazlalığı ve bu maddelerin fıkhî hükümleri üzerindeki ihtilaflar sebebiyle helal güvenliği zarar görmektedir.

Evensel bir insan hakkı olan inandığı gibi yaşama hakkına saygının gereği olarak kamu otoritesi Müslümanların helal ürüne ulaşabilmesine imkân sağlamalıdır. Teorik olarak devlet bu görevi iki şekilde yapabilir. Birincisi laik bir bakış açısıyla, vatandaşa satılan her ürünün içeriğinin ve üretim tarzının yeterli açıklıkta ürünün üzerine yazılmasını zorunlu tutar.³ Bu durumda helali bilme ve haramdan kaçınma Müslümanın kendi yükümlülüğünde olur. İkinci durumda vatandaşın hizmetinde olan ve onun ihtiyacını karşılayan devlet, çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede Müslümanların kolayca helal ürüne ulaşabilmesini, helal kisvesi altında haramların piyasaya sunulmamasını, yurt dışından ithal edilen ürünlerin helallik denetiminden geçmesini sağlar. Bu konuda ilgili bütün devlet kurumlarının koordinesini yapar ve helal belgesine dahi ihtiyaç duymayan, helal açısından güvenli bir pazar ortamı sağlar. Halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu bir toplumda helal güvencesi sağlanmış çarşı-pazar beklentisi makul bir talep olarak görülmelidir.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren devlet teşkilatının kurulmasıyla birlikte çarşı ve pazarda vatandaşların haklarını koruyan ve onların sorumluluklarını yerine getirmesini murakabe eden denetim mekanizmaları kurulmuştur. Tarih boyunca İslam devletlerinde bu görevi icra eden kurumun adı "hisbe" teşkilatıdır. Muhtesipler resmi bir görev olarak farz-ı kifâye olan "emir bi'l-ma'ruf, nehiy ani'l-münker"⁴ görevini icra etmişler, toplumda iyiliğin yayılması ve kötülüğün engellenmesi adına çok geniş bir alanda denetim yetkisi ve yaptırım gücü kullanmışlardır. Onların görevleri arasında çarşı pazarın denetlenmesi ve insanların

² <http://www.jazdchemicals.com/chemyellowpages/leaf/Food-and-Beverage/Food-Additive.htm> ;
http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/gd0302_cagri_metni.pdf (02.01.2015).

³ Bk. Ali Batu, "Helal (Mahzursuz) Gıda Belgelendirmesindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri ", *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi* 7, no. 2 (2012): 74.

⁴ Âli İmran, 3/104, 110,114.

aldatılmasının önlenmesi de bulunmaktadır. Muhtesipler bu görevleri sebebiyle üreticiden, satıcıdan veya tüketiciden bir ücret talep etmemişler, gerektiğinde devlet adına ceza yetkisi de kullanmışlardır. Osmanlının son döneminde hisbe teşkilatı lağvedilerek görevleri belediyelere ve çeşitli bakanlıklara taksim edilmiştir.⁵ Aynı süreçte İslam toplumlarında esnaf örgütleri olarak ortaya çıkan fütüvvet, ahilik ve lonca teşkilatları da helal güvencesine katkı sağlamıştır. Onların esnafa verdiği eğitim ve yerleştirdikleri otokontrol sayesinde, esnafın hukukunun gözetilmesi, mesleğin en güzel şekilde icrası, adalet, doğruluk ve dürüstlük gibi temel ahlaki ilkelerin gözetilmesi sağlanmıştır.⁶ Günümüzde haramlardan kaçınma ve helal ürünlere ulaşma konusunda Müslümanlara yardımcı olmak için helal belgelendirme yapılmaktadır.

Son yirmi yılda, dünyada ve ülkemizde helal gıda ve helal gıda belgelendirmesi konusunda çok sayıda sempozyum, makale ve tez yapılmıştır. Türkçe yapılan iki doktora tezi helal ve haram kriterlerinin belirlenmesi konusuna yoğunlaşmıştır.⁷ Helal kriterlerini belirleme konusunda konunun çeşitli yönlerini esas alarak yapılan yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır. Uluslararası alanda konuyu bütün yönleriyle ele alan bir çalışma Riaz ve Chadury tarafından yapılmıştır.⁸ Helal belgelendirme konusunun çeşitli veçhelerini ele alan sempozyum bildirilerinin ve makalelerin sayısı oldukça fazladır. Bunlardan özellikle Murat Şimşek tarafından kaleme alınmış “Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı” başlıklı makale Türkiye helal belgelendirme faaliyetlerini özetlemesi ve değerlendirmesi açısından öne çıkmaktadır.⁹

Yöntem olarak araştırmamızda literatür tarama esas alınmış ancak güncel durumu takip edebilmek ve belgelendirme faaliyetini yürütenlerin görüşlerini, faaliyetlerini ve onlar hakkında ortaya çıkan değerlendirmeleri görebilmek için internet taraması da kullanılmıştır. Taramada helal belgelendirme kurumlarının internet siteleri yanında helal belgesi kullanan firmaların siteleri de gözden geçirilmiştir. Fakat bir makale çerçevesinde bütün alanı kapsama imkânı olmadığı için alanı temsil edebileceği düşünülen örnekler üzerinden hareket edilmiştir. Farklı zamanlarda yapılan internet taramalarında alanın çok hareketli olduğu, dünya çapında iddialı isimlerle kurulan vakıfların, derneklerin, birliklerin kısa sürede ortadan kaybolabildiği,

⁵ Bk. Cengiz Kallek, A.S. Bazmee Ansari, Ziya Kazıcı “Hisbe”, DİA, XVIII, 135; Alpaslan Alkış, “Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı ile 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşların Karşılaştırılması”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2011): 133-162.

⁶ Bk. Selahattin Bayram, “Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları.” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2012): 81-115.

⁷ Bk. Yahya Şenol, *Kur’an ve Sünnet Işığında Helal Gıda*, İstanbul, 2014; Yüksel Çayiroğlu, *İslam Hukukuna Göre Helal Gıda*, İstanbul, 2014.

⁸ Mian N. Riaz, Muhammad M. Chaudry. *Halal food production*, London-New York: CRC Press, 2004.

⁹ Murat Şimşek, “Helal Belgelendirme ve Smicc Standardı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013): 19-44.

yoğun bir rekabet ortamının bulunduğu, internet ve medya ortamlarında verilen bilgilerin bir kısmının yanıltma ve manipülasyon içerdiği müşahade edilmiştir.

Bu makalede giriş bölümünden sonra beş ana başlık altında helal belgelendirme çalışmaları değerlendirilecektir. Birinci bölümde helal belgelendirmenin ortaya çıkışı ve amaçları ele alınacaktır. İkinci bölümde belgelendirme yapan kurumlarla ilgili sorunlara ve çatışma noktalarına temas edilecektir. Üçüncü bölümde helal belgesinin muhtevası, dayanakları ve güvenilirliği incelenecektir. Dördüncü bölümde gayrimüslimleri helal belgelendirme konusuyla ilgi ve ilişkileri gündeme getirilecektir. Beşinci bölümde elde edilen veriler değerlendirme başlığı altında tartışılacak ve ardından araştırmada ulaşılan sonuçlar maddeler halinde sıralanacaktır.

1. Helal Belgelendirmenin Gelişimi: Amaçlar

Helal belgelendirme son elli yılda ortaya çıkan ve gelişerek günümüze ulaşan yeni bir uygulamadır. Helal belgelendirmenin günümüzdeki durumunu, sorunlarını ve gelecek perspektifini anlayabilmek için tarihçesine göz atmak gerekmektedir. İlk olarak ortaya çıkışındaki ihtiyaçlar ve niyetler, daha sonra meydana gelen gelişim ve değişimler ve mevcut durumu esas alarak geleceğe yönelik projeksiyonlar helal belgelendirme konusunda yaşanan ve yaşanması muhtemel olan sorunları anlamamıza yardım edecektir. Bu sebeple dünyada ve Türkiye’de helal belgelendirme faaliyetlerinin gelişimi ve geleceği bu bölümün konusunu oluşturacaktır.

1.1 Dünyada Helal Belgelendirme

Sanayi devrimi ve dünya savaşları sonrasında Batı önceden kolonileştirmeye çalıştığı ülkelerdeki Müslümanlardan çeşitli vesilelerle büyük göç almıştır. Başta Avrupa ve Amerika olmak üzere gayrimüslim hâkimiyetindeki ülkelerde işçi, öğrenci ve göçmen olarak bulunanların sayısı artarak cami, dernek gibi oluşumlar ortaya çıkmış ve bu ülkelerde yaşayan Müslümanlar en önemli sorunlarından birinin satın aldıkları şeylerin haram olması ihtimali olduğu gerçeğiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Domuz etinin ve türevlerinin yaygın kullanımı, halkın kaynağını bilmediği katkı maddelerindeki artış ve karmaşık muhtevalı paketli ürünler endişeleri tetiklemiştir. Bir ileri aşamada eti yenen hayvanların dahi İslami usulle kesilmediği için helal olmadığı kaygısı ortaya çıkmıştır. Bu ortamda gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanlar helale ulaşma ve haramdan kaçınma konusunda çıkış yolları aramaya başlamışlardır.

Gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanların, sorunlarını paylaşarak bilgilenme, bilinçlenme ve örgütlenme süreçleriyle birlikte helal çözümler üretme hususunda da gelişmeler başlamıştır. Çözümün ilk aşamasında Müslümanlar buldukları ülkelerde Müslümanlar tarafından kesilen hayvanların etinden yemeye, helal kasap adı verilen Müslümanların işlettiği kasaplardan et almaya başlamışlar ve güçlü oldukları bölgelerde helal kesim mezbahaları kurmuşlardır. Ambalajlı ürünlerdeki haram şüphesi ise, “E” kodlu katkı maddelerinin haram, şüpheli ve helal şeklinde kategorize edilmesiyle oluşturulmuş listelerin edinilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Şahsi bilgi, tecrübe, güven, güvenilen kişiden alınan tavsiye gibi unsurlar alışverişlerde her zaman yerini korumuştur. Bu süreçte gözlemlenen koşer uygulamalarının da etkisiyle Amerika’daki ve Avrupa’daki bazı Müslüman guruplar helal belgelendirme çalışmalarına başlamışlardır.¹⁰

Helal belgelendirme düşüncesi ve çalışmaları öncelikle ve tabii olarak ihtiyacın en fazla hissedildiği batı ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Nitekim ABD’de yaşayan Müslüman topluluklar 1960’lı yılların ortalarından itibaren helal belgelendirme çalışmalarına başlamışlar¹¹ ve bu çalışmaların yansımaları önce batı Avrupa ülkelerinde ve daha sonra İslam ülkelerinde görülmüştür. İslam ülkeleri içinde ilk karşılığını coğrafi olarak İslami merkeze uzak olan Malezya’da ve Endonezya’da bulmuştur.¹² Her iki ülke de uzun süre sömürge yönetimi altında kalmış, sömürgeci güçlerin uygulamalarıyla Müslümanlar ekonomik ve kültürel olarak zayıf bırakılmış ve nüfus yapıları çok dinli ve çok kültürlü olarak teşekkül ettirilmiştir. Bu şartlar altında helal belgelendirme faaliyetleri, Müslümanların azınlık oldukları batılı ülkelerden sonra Güneydoğu Asya İslam coğrafyasında kendini göstermiş, buna mukabil, Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan gibi merkezi Müslüman ülkelerde daha geç ve yavaş gelişme göstermiştir.

1994 yılından itibaren helal belgelendirme faaliyeti yürüten Malezya 2004 yılında Malezya Helal Standartlarını yayınlamış (MS1500:2004) ve helal belgelendirmede dünyada öncü ve lider olma amacına yönelik faaliyetleri hızlandırmıştır. Devletin üst düzey desteği ile düzenlenen uluslararası faaliyetlerde dev ticari hacimlerden söz edilen helal pazarı Müslüman ve gayrimüslim ülkelerdeki helal belgelendirme yapan veya yapmak isteyen özel kişilerin ve gurupların cazibesini çekmiştir. Ayrıca Malezya İslam İşbirliği Örgütü / Organisation of Islamic Cooperation (OIC) nezdinde girişimlerde bulunarak Malezya helal sertifikasının ve logosunun bütün Müslümanlar için geçerli uluslararası tek standart olması için girişimde

¹⁰ [https://halalfocus.net/halal-certification-in-indonesia/\(07.05.2017\)](https://halalfocus.net/halal-certification-in-indonesia/(07.05.2017)).

¹¹ Salih Tuğ, Özden Özdemir, “Helal Sertifikasının Dünyadaki ve Türkiye’deki Gelişimi”, *IV İslam Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Fıkhı Açısından Helal Gıda Sempozyumu*, (Ed. Ali Kaya, Abdurrahim Kozalı, M. Salih Kumaş) Emin Yayınları, Bursa (2009): 83.

¹² <http://www.halal.gov.my/v3/index.php/en/corporate/halal-history> (15.01.2015); http://www.halalmui.org/newMUI/index.php/main/go_to_section/2/31/page/2 (15.01.2015).

bulunmuştur.¹³ Buna mukabil merkezi İslam ülkelerinin yetkilileri önce gelişmeleri soğukkanlılıkla izlerken belli bir aşamadan sonra gelişmelere kayıtsız kalamayarak sürecin kendi ülkelerini olumsuz etkilemesini önlemek için helal belgelendirme faaliyetine başlamışlardır. Türkiye, merkezi İstanbul’da bulunan İslam Ülkeleri Standartlar ve Metroloji Enstitüsü / The Standards and Metrology Institute for Islamic Countries (SMIIC) çatısı altında helal standartların hazırlanmasına öncülük etmiş ve bu standarda göre TSE helal belgesi düzenlemeye başlamıştır. İran, merkezi Tahran’da bulunan İslam Araştırma ve Enformasyon Dairesi / Islamic Chamber Research & Information Center (ICRIC) çatısı altında helal belgelendirmeye başlamıştır. Suudi Arabistan ve körfez ülkeleri ise Körfez İşbirliği Konseyi / Gulf Cooperation Council (GCC) bünyesinde helal faaliyetlerini birleştirmeyi düşünmektedir. Bu gelişmeler Malezya’nın alandaki gücünü kısmen zayıflatmış durumdadır.

1.2. Türkiye’de Helal Belgelendirme

Türkiye’de helal hassasiyeti ve çalışmaları batıdaki gelişmelerin bir yansıması olarak doksanlı yıllardan itibaren başlamış fakat ülkenin yaşadığı olağandışı dönemler ve laik tepki merkezlerinin sert karşı çıkışları sebebiyle helal belgelendirme faaliyetlerinde yıllarca adım atılamamıştır. İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) çatısı altında Türkiye merkezli faaliyet gösteren SMIIC 2008 yılından itibaren helal standartlarını hazırlamaya başlamış ve 16-17 Mayıs 2011 tarihinde Kamerun’da yapılan teknik komite toplantısında 13 ülkeden 33 temsilcinin onayıyla SMIIC helal standartları kabul edilmiştir.¹⁴ TSE, bu standardı TSE helal standardı olarak uyarlamış ve yayımlamış,¹⁵ ardından helal belgesi vermeye başlamıştır.¹⁶ Eş zamanlı olarak başta Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Denetleme ve Sertifikalama Araştırmaları Derneği (GİMDES) olmak üzere birçok özel kuruluş da helal belgelendirme faaliyetlerine girmiş, fakat günümüzde bunların bir kaçı helal belgelendirme faaliyetine devam etmektedir.¹⁷

Türkiye öncülüğünde SMIIC şemsiyesi altında 7 ayrı teknik komite oluşturularak, gıda, kozmetik, hizmet yeri, yenilenebilir enerji, turizm hizmetleri, tarımsal işlemler ve ulaşım alanlarında helal standartlar hazırlanmaktadır.¹⁸ Bunlardan üç tanesi “TS OIC/SMIIC 1: 2011 Helal Gıda Genel Kılavuzu Standardı”, “TS OIC/SMIIC 2: 2011 Helal Belgelendirmesi Yapan Kuruluşlar İçin Kılavuz Standardı”, “TS OIC/SMIIC 3: 2011 Helal Belgelendirme

¹³ Majid, Mohd Aliff Abdul, et al. "Issues of Halal Food Implementation in Malaysia." *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences* 5.6S (2015): 51.

¹⁴ <http://www.comcec.org/UserFiles/File/28.isedak/SunulanRaporlar/SMIIC/SMIIC-report-for-28th-Meeting-COMCEC-tr.pdf> (28.12.2014).

¹⁵ TS OIC/SMIIC 1: 2011 Helal Gıda Genel Kılavuzu Standardı.

¹⁶ Hulusi Şentürk, “Gıda Sektöründe Kalite,” <http://www.akademikgida.com/detay1.asp?id=112> (07.07.2013).

¹⁷ Murat Şimşek, “Helal belgelendirme ve SMIIC Standardı”, 30-32.

¹⁸ Murat Şimşek, “Helal belgelendirme ve SMIIC Standardı”, 24.

Kuruluşlarını Akredite Eden Akreditasyon Kuruluşu Kılavuzu Standardı”, yayınlanarak helal belgelendirme başlamıştır. 2013 yılında “TSE K 202 Helal Kozmetik”; 2016 yılında da “TS 13683 Helal Yönetim Sistemi- Oteller” standardı yürürlüğe girmiştir. Halen TSE bünyesinde “helal yönetim sistemi”, “helal lojistik yönetimi” ve “yemler-helal üretim açısından şartlar” başlığı ile helal teknik komitesi çalışmaları devam etmektedir.¹⁹ Mevcut durumda SMIIC’in 33 üyesinden 13’ü SMIIC helal standartlarını milli standart olarak kabul etmiştir.²⁰

1.3. Helal Belgelendirmenin Geleceği

Halen yeryüzündeki Müslümanların büyük çoğunluğu yedikleri içtikleri şeylerin helallik veya haramlığına kendisi karar vermesine ve henüz hiçbir ülkede yaygın bir şekilde ambalajlı ürünlerin üzerinde helal logosu bulunmamasına rağmen iç ve dış piyasa şartları sebebiyle helal belgelendirme bir ihtiyaç haline gelmiştir. Gelecekte de bu ihtiyacın artarak devam edeceği öngörülmektedir. Halen dünya nüfusunun ¼’ünü oluşturan Müslümanların 2025 yılında yüzde 30 oranına ulaşacağı ve 850 milyar dolar olarak tahmin edilen helal pazarının 2 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu sebeple öteden beri helal belgelendirme konusu dini bir mesele olmasının yanında ticari bir alan olarak değerlendirilmiştir.²¹

Helal belgelendirme alanında standart ve logo birliği olmamasından sertifika kurumları, belge alan firmalar, helal hassasiyeti olan tüketiciler, konuyla ilgili bilim adamları ve devlet yetkilileri rahatsızlık duymaktadır. Fakat özel kurumların inisiyatif alamaması, bu alanda önde gelen İslam ülkeleri arasında yeterince işbirliği olmaması sebebiyle birlik oluşturma noktasında yeterince gelişme sağlanamamaktadır. Bu durum uluslararası ihracatçı firmalara için uygulama zorluklarına²² ve tüketiciler için güvensizlik ve çatışma duygularına yol açmaktadır. Ayrıca bu dağınıklık sebebiyle bazı sertifika kurumlarının, yalnızca kendisinden sertifika alanları helal göstermek, diğer sertifika kurumlarını itibarsızlaştırmak, kendisinden sertifika almayan firmaları karalayıcı beyanda bulunmak, aşırı, ürkütücü, ajite edici beyanlarla tüketiciyi manipüle etmek gibi etik olmayan tutumlar içine girdiği görülmektedir. Bununla birlikte helal belgelendirmenin yasal süreçlerinin tamamlanmasıyla ve tüketicinin bilinçlenmesiyle bu olumsuzluklar azalması mümkündür.

¹⁹ <https://intweb.tse.org.tr/Standard/Standard/StandardAra.aspx> (08.05.2017).

²⁰ <https://www.smiic.org/en/members> (20.04.2017). Bu ülkeler, Afganistan, BEA, Cezayir, Fas, Gambia, İran, Kırgızistan, Libya, Filistin, Sudan, Tunus, Türkiye ve Gabon (onay sürecinde) olarak görünmektedir.

²¹ Akbiyik, Ferdi, and Hüsrev Eroğlu. "A Study to Determine Consumers' Attitudes, Expectations and Perceptions for Halal Certified Products: Isparta Province as an Example." *International Journal of Social Science Studies* 4. 4 (2016): 61.

²² Elif Izberk-Bilgin and Cheryl C. Nakata. "A new look at faith-based marketing: The global halal market." *Business horizons* 59.3 (2016): 289.

Helal pazarı üzerinde belirleyici olabilmek için resmi ve özel çabalar devam etmekte özellikle Malezya, Endonezya, Suudi Arabistan, Pakistan ve Türkiye helal konusunda öncülüğü elinde tutmak istemektedir.²³ Bununla beraber bazı ülkelerde önceki yıllarda görülen dünyanın helal merkezi olma iddiası daha gerçekçi hedeflere çekilmiştir. Henüz küresel bir işbirliği ihtimali yakın görünmese de birlik oluşturma açısından Türkiye, Malezya ve Suudi Arabistan ön plana çıkmaktadır. Malezya, ASEAN ülkeleri ile Suudi Arabistan, körfez ülkeleri ile Türkiye, İslam İşbirliği Örgütü içinde bazı ülkelerle birlikte hareket etmektedir. Bir sonraki aşamada küresel işbirliğine gidilmesi beklenebilir.

Helal gıdanın dünyada daha etkin dolaşımı için Malezya öncülüğünde helal limanlar planlanmıştır. Malezya, Klang limanı serbest bölgesi Güneydoğu Asya'nın en büyük helal ürün kavşağı olmayı hedeflemektedir. Benzer yapılanmalar olarak Avrupa için Hollanda Rotterdam Limanı, Birleşik Krallık için Güney Galler'deki Super Halal Industrial Park bu amaçla düşünülmüş ve helal ürünlerin bu limanlardan helal olmayan ürünlerle hiç karşılaşmadan ithalat ve ihracatının yapılması hedeflenmiştir.²⁴ Ancak büyük hedefler ve planlamalarla sunulan bu projelerle ilgili on yıllık süreçte ciddi bir gelişme görülmemiştir.

Mevcut durumda helal belgelendirmede oldukça mesafe kaydedilmiş olmasına rağmen büyük açık ve boşluklar bulunmaktadır. Bu sebeple hem Türkiye'de hem de dünyada denetim yapmadan helal belgesi veren,²⁵ kendi helal belgesini kendisi üreten,²⁶ üç beş kişi bir araya gelip açtıkları bir web sayfasıyla dünyanın en büyük helal sertifikalandırma firması havası veren oluşumlar görülmektedir. Bunlar aynı zamanda helali yalnız kendi helal belgelerinin garanti ettiğini iddia etmekte ve haramları bilinçli genişleterek halkı şüphe içine düşürmeye çalışmaktadırlar.²⁷ Buna mukabil yeterlilikleri güçlü olan ve belgelendirme faaliyetini ciddiyetle yürüten saygın kurumlar da bulunmaktadır.

²³ Elif Izberk-Bilgin and Cheryl C. Nakata. "A new look at faith-based marketing", 289.

²⁴ Van Waarden, Frans, and Robin Van Dalen. "Hallmarking halal." *The market for halal certificates: Competitive private regulation. Jerusalem Papers in Regulation & Governance Working Paper* 33 (2011), 27; <http://halalfocus.net/malaysias-port-klang-to-become-southeast-asias-largest-transit-hub-for-islamic-products/> (04.05.2017).

²⁵ Ali Batu, "Helal (Mahzursuz) Gıda", 71; <http://www.gidahareketi.org/Hel%C3%A21-Sertifika-Paradoksu-353-yazisi.aspx> (21.01.2015).

²⁶ <http://www.halalfoodfoundation.co.uk/index.php/8-news/30-self-certification-a-probable-abuse-of-the-term-halal> (07.05.2017).

²⁷ Sivil helal belgelendirme kurumlarının web sayfalarını incelenip bilgiler denetime tabi tutulduğunda ne kadar çok yanıltma, çelişki ve yanlış bilginin yer aldığı görülmektedir. Ancak çok sayıdaki sertifika kurumunu tek tek değerlendiremeyeceğimize göre, sadece bir kısmıyla ilgili olumsuz örnekler vermek adil olmayacaktır.

2. Belgelendirme Kuruluşları: Çatışmalar

Bugün dünyada bilinen 400'den fazla helal belgelendirme kurumu ve birçok helal standardı bulunmaktadır.²⁸ İslam ülkelerinin çoğunda kamu kurumları tarafından, Müslümanların azınlık olarak yaşadığı ülkelerde ise özel kurumlar tarafından belgelendirme yapılmaktadır.²⁹ Bazı ülkelerde onlarca helal sertifika veren kurum olmakla birlikte özel sertifika kurumlarının birçoğu çeşitli yetersizlikleri sebebiyle ilgi görmemekte ve zamanla piyasadan çekilmektedir. Mevcut kurumlar varlıklarını daha güçlü devam ettirebilmek için birlikler oluşturma, karşılıklı olarak birbirini tanıma itibarlı kuruluşlara akredite olma, uluslararası birliklere katılma gibi girişimler yapmaktadır.

2.1 Özel Kurumlar

Dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunda helal belgelendirme kuruluşu bulunmaktadır. Brezilya, Avusturalya, Yeni Zelanda, Arjantin, Kanada gibi Müslüman ülkelere et ihraç eden ülkelerde ve Müslümanların nispeten kalabalık olduğu ülkelerde birden çok helal sertifika kurumu bulunmaktadır. Avusturalya gibi helal belgelendirmenin ihracatın garantisini olduğu ülkelerde³⁰ devlet özel belgelendirme kurumlarına doğrudan müdahil olmamakla birlikte düzenleyici rol oynayabilmektedir. Amerika'da bazı eyaletler yasal düzenleme ile helal belgelendirmeyi denetim altına almıştır.³¹ Yasal düzenlemenin olmadığı ülkelerde ise sertifika kurumları özel hukuk kuralları çerçevesinde, hizmet vermektedirler.

ABD helal belgelendirmenin ilk başladığı yer olması sebebiyle Müslüman nüfus oldukça az olmasına rağmen (2016: 3,3 milyon, nüfusun 1/100'ü) bu alanda oldukça mesafe kaydetmiştir. Şimdiye kadar 10 eyalet helal kullanımını düzenleyen ve koruyan yasal düzenlemeler yapmıştır.³² ABD'de bulunan 40'tan fazla helal sertifika kurumundan 5'i MUI'ye, 16'sı JAKIM'e akredite olmuştur.³³ Bunlar arasında en fazla tanınan *Islamic Food*

²⁸ Marco Tieman. "Halal Certification Procedures: Some Unresolved Issues", *Islam and Civilisational Renewal (ICR)* 6.1 (2015): 124; Khan, Mohd Imran, and Abid Haleem. "Understanding "Halal" and "Halal Certification & Accreditation System"-A Brief Review" (2016): 36; <https://www.halaltimes.com/280/> (12.05.2017).

²⁹ Helal belgelendirme kuruluşlarının tam sayısının bilinmesi zor olmakla birlikte yapılan incelemelerde sayıların yüzlerce olduğu anlaşılmakta, fakat bunlardan yüz kadarı aktif helal belgesi vermektedir (Halim, Mustafa Afifi Ab Halim, MM Mohd Salleh, "The possibility of uniformity on halal standards in organization of Islamic countries (OIC) country", *World Applied Sciences Journal* 17.17 (2012): 7.). Türkiye'de helal belgelendirmenin başladığı ilk yıllarda helal belgelendirme yapmak isteyen müteşebbislerin sayısı yüze yaklaşmışken günümüzde internet üzerinde altmış kadar kalmış ve bunların sadece bir kaç helal belgelendirme yapmaktadır.

³⁰ "Barnaby Joyce defends halal after Coalition MPs express concern", <https://www.theguardian.com/australia-news/2015/apr/13/barnaby-joyce-defends-halal-after-coalition-mps-express-concern> (28.04.2017).

³¹ Mian N. Riaz, Muhammad M. Choudry. *Halal Food Production*, 319-237.

³² <http://www.foodnavigator-usa.com/Regulation/GUEST-ARTICLE-US-halal-food-regulations-Are-you-up-to-speed> (18.05.2017).

³³ Mian N. Riaz, Muhammad M. Choudry. *Halal Food Production*, 196.

and Nutrition Council of America (IFANCA) / İslam Gıda ve Beslenme Konseyi 7219 ürüne helal belgesi vermiştir. İfanca belgesi ve logosu hemen hemen bütün Müslüman topluluklarda itibar gördüğü için Amerika dışından bazı firmalar da İfanca helal belgesi kullanmaktadır.³⁴

Avustralya’da Müslüman kurumların oluşturduğu Avustralya İslam Konseyleri Federasyonu / *The Australian Federation of Islamic Councils (AFIC)* Avusturalya hükümeti tarafından helal belgelendirme konusunda muhatap üst kurum olarak kabul edilmiştir. Helal belgelendirme yapmak isteyen bir kurum bu üst kuruma akredite olmak ve tarım bakanlığının onayını almak zorundadır. Avusturalya Tarım ve Su Kaynakları Bakanlığı’nın internet sitesine koyduğu 3 Mart 2017 tarihli listeye göre ülke genelinde bakanlık onaylı yirmi iki helal sertifika kurumu İslam Ülkelerine ihraç edilen kırmızı et ve et ürünlerine helal sertifikası verebilmektedir. Fakat bu kurumların sadece bir kaçı akreditasyon talep eden ülkelerin tamamına akreditedir. Diğer bir kısmının bir veya birkaç ülkeyle akreditasyonu vardır, bir kısmının da yoktur. Yurtdışı akreditasyonu olmayan kurumların sertifikası yerelde veya akreditasyonu şart koşmayan ülkelerde geçerli olmaktadır.³⁵

Helal uygulamaları oldukça birbirine benzeyen Avrupa ülkelerinden bir örnek olarak Müslüman nüfusun en fazla olduğu Avrupa’nın en büyük helal pazarı Fransa’da çok sayıda helal sertifika kurumu olduğu görülmektedir. Sertifika kurumları arasında birlik veya uyum yoktur. Her birinin kendisine ait helal kuralları ve farklı hassasiyet dereceleri bulunmaktadır. Büyük marketlerin raflarında helal logolu ürünlere rastlanmakta hatta bazı marketlerde helal ürünlerin satıldığı ayrı reyonlar bulunmaktadır. Bununla beraber helal kavramının kullanımıyla ilgili yasal bir düzenleme olmadığı için piyasada helal belgesini ve logosunu istismar edenlere sıkça rastlanmaktadır. İstismarcılar için herhangi bir yaptırım olmadığı için bazı firmalar ürünün helal olduğunu kendileri beyan edebilmektedir.³⁶

Türkiye’de ilk helal sertifikalandırma yapan kurum olarak Gimdes kendi helal standardını hazırlamış, helal gıda fuarları ve sempozyumları düzenlemiştir. 2009 yılından itibaren World Halal Council (WHC) /Dünya Helal Konseyi’ne katılarak 2011 yılında kurumun yönetimini devralmıştır.³⁷ Aynı yıl düzenlediği uluslararası toplantıda dünyada tek bir helal standardın gerçekleşmesine öncülük edeceğini açıklamıştır.³⁸

³⁴ Bk. <http://www.ifanca.org> (07.05.2017).

³⁵ <http://www.agriculture.gov.au/export/controlled-goods/meat/elmer-3/list-islamic-halal-certification> (24.04.2017).

³⁶ Fransa’da helal uygulamaları için bk.http://www.asidcom.org/IMG/pdf/Halal_certification_agencies-ASIDCOM_survey.pdf 20.01.2015); <http://www.halalrc.org/images/Research%20Material/Literature/Halal%20Market%20in%20France.pdf> (20.01.2015).

³⁷ <http://www.worldhalalcouncil.com/about-us> (24.05.2017).

³⁸ <http://www.gimdes.org/gimdes-uluslar-arasi-helal-sertifikalama-kurumu-olarak-taniniyor.html> (08.05.2017).

2.2. Resmi Kurumlar

Müslüman ülkelerde helal belgelendirme faaliyeti genel olarak kamu kurumları tarafından yürütülmektedir.³⁹ Türkiye gibi kamu ve özel kurumların eş zamanlı belgelendirme yapmasına izin veren ve henüz helal belgelendirme yapmaya başlamamış olan Müslüman ülkeler bulunmaktadır. Ulaşabildiğim kadarıyla Müslüman nüfus azınlıkta olmasına rağmen helal belgelendirmeyi kamu eliyle yürüten tek ülke Singapur'dur.

Malezya fiilen helal belgelendirme yapmaya 1994 yılında başlamış ancak 2004 yılında Malezya Helal standartları yayımlanabilmiştir (MS 1500:2004). 2009 yılında bu standart MS 1500: 2009 adıyla yenilenmiş ve helal belgelendirme isteyen kuruma, helal yönetimi için bir Müslüman görevli tayin etme ve helal ile helal olmayanın bulaşmasını engelleyici tedbirler alma şartı getirmiştir.⁴⁰ Malezya'da helal belgelendirme faaliyetini organize etme ve yürütme görevi Malezya İslam Kalkınma Dairesi'ne (JAKIM)⁴¹ verilmiştir. Malezya Standartlar Kurumu / Standards Malaysia (SM) yasal prosedüre göre helal standartlarını hazırlamış, Bilimsel Araştırma ve Teknoloji Kurumu SIRIM laboratuvar desteği sağlamış ve ilgili bütün bakanlıklar ve devlet kurumları destek vermişlerdir.⁴² Malezya helal belgesinin tanıtımı ve helal ürün pazarının geliştirilmesi için 2006 yılından itibaren Dünya Helal Forumu / World Halal Forum (WHF) kurulmuş ve her yıl çok sayıda ülkeden katılan temsilcilerle Kuala Lumpur'da uluslararası katılımlı toplantılar düzenlenmiş⁴³, helal fuarları yapılmıştır⁴⁴. JAKIM'den akredite olan 40 ülkeden 66 sertifika kurumu arasında "Gimdes" ve "Kascert" bulunmaktadır.⁴⁵ Fakat JAKIM'e akredite resmi kurum sayısı 2014'te on iken⁴⁶ 2017'de beşe düşmüştür. Son yıllarda resmi kurumları ile sertifikalandırma faaliyeti yürüten, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar, BAE gibi ülkelerin resmi kurumları JAKIM'e akredite olmamıştır. Ayrıca Malezya, Uluslararası Helal Birliği / International Halal Integrity (IHI) isimli bir kurum oluşturmuş ve dünya helal kurumlarını bu birlik içinde toplamayı hedeflemiştir.⁴⁷ Malezya helal belgelendirme ve helal pazarlama piyasasından maksimum derecede

³⁹ Norizah Mohamad, Chris Backhouse. "A framework for the development of Halal food products in Malaysia." *International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, Bali, Indonesia, January 7 – 9, (2014): 697.

⁴⁰ <http://www.halal.gov.my/v3/index.php/en/guidelines/malaysia-standard> (25.12.2014); Norizah Mohamad, Chris Backhouse. "A framework for the development of Halal", 694.

⁴¹ Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (Malezya İslam Kalkınma Dairesi): Federal din işlerini yürüten kurum. Bkz. www.islam.gov.my (12.12.2014).

⁴² http://www.hdcglobal.com/publisher/gw_halal_agencies (24.12.2014).

⁴³ Bkz. <http://worldhalalforum.org/main.html> (24.12.2016).

⁴⁴ <http://www.halal.gov.my/v4/index.php/en/badan-islam/badan-luar-negara-diiktiraf>(18.01.2015).

⁴⁵ <http://www.halal.gov.my/v3/index.php/en/list-of-approved-islamic-bodies> (18.01.2015).

<http://www.halal.gov.my/ckfinder/userfiles/files/cb/CB%20List%20LATEST%20.pdf> 27.04.2017).

⁴⁶ Bk. <http://www.halal.gov.my/v3/index.php/en/list-of-approved-islamic-bodies> (19.12.2014).

⁴⁷ <http://www.ihialliance.org/home.php> (24.12.2014);

https://www.zawya.com/story/Dubai_FDI_boosts_Islamic_economy_initiative_by_bringing_International_Halal_Integrity_Alliance_to_the_region-ZAWYA20140503080124/ (24.12.2014).

yararlanmak için yıldan yıla değişen stratejilerle pazardaki öncülüğünü sürdürmekte, turizm, depolama, lojistik, liman hizmetleri alanlarında Malezya merkezli veya Malezya kontrolünde büyük bir helal pazarı oluşturmaya çalışmaktadır.⁴⁸

Endonezya’da helal belgelendirme faaliyeti Din İşleri Bakanlığı tarafından özerk bir kurum olarak oluşturulan Endonezya Ulema Meclisi /Majlis Ulema Indonesia (MUI) tarafından yürütülmektedir. Konsey, ilgili bakanlıklarla işbirliği yaparak ülkedeki helal belgelendirme organizasyonunu yapmakta ve 23 ülkeden 42 sertifika kurumu MUI’den akreditasyon almış bulunmaktadır.⁴⁹ Ancak 2014 yılında yayınlanan helal ürünler hakkındaki 33 numaralı kanunun 5. Maddesi ile helal belgelendirme faaliyetinin Din İşleri Bakanlığı bünyesinde kurulacak olan Helal Ürün Güvenliği Ajansı / Badan Penyelenggara Jaminan Produk Halal (BPJPH) tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰

Nüfusunun yüzde 15’i Müslüman olan yaklaşık 5 milyon nüfuslu Singapur 1978 yılından itibaren Singapur İslam Konseyi / Majlis Ugama Islam Singapura (MUIS) vasıtasıyla helal belgesi düzenlemektedir. Singapur İslam Konseyi İslam’la ilgili işleri yürütmek üzere kanunla kurulmuş bir kurumdur.⁵¹ 2014 yılı itibariyle uluslararası fastfood zincirlerinin yüzlerce restoranı⁵² dahil 2900 işyerine helal belgesi vermiştir.⁵³

İslam İşbirliği Teşkilatına bağlı olarak 2003 yılında Tahran’da kurulmuş olan ICRIC⁵⁴ 2007 yılından itibaren helal belgelendirme faaliyetine başlamıştır.⁵⁵ ICRIC’e üye olan 57 İslam ülkesi tarafından belgesi tanınmakta ve birçok ülkede temsilcileri vasıtasıyla 1000’den fazla helal sertifikası vermiş bulunmaktadır.⁵⁶ Türkiye’den bazı firmaların da helal belgesi ICRIC damgasını taşımaktadır.⁵⁷ Günümüzde İran yeni bir yapılanmaya gitmiş ve helal belgelendirme yapmak üzere Dünya Helal Kurumu’nu⁵⁸ ve bu kuruma teknik destek vermek

⁴⁸Bk <http://www.ihialliance.org/home.php> ; <http://www.halal.gov.my/v4/index.php/en/> (18.01.2015); <http://www.hdcglobal.com/publisher/alias/mainpage?dt.driverAction=RENDER&pc.portletMode=view&pc.windowState=normal&pc.portletId=Newslatest.newsPortlet> (18.01.2015).

⁴⁹ http://www.halalmui.org/mui14/index.php/main/go_to_section/2/2/page/2 (07.05.2017).

⁵⁰ <https://halalfocus.net/halal-certification-in-indonesia/> (07.05.2017).

⁵¹ Administration of Muslim Law Act. Chapter 3.

⁵² Bk. http://www.muis.gov.sg/halal/documents/EE_9Apr17.pdf (08.05.2017).

⁵³ <http://www.muis.gov.sg/halal/Consumer/general.html> (08.05.2017).

⁵⁴ <http://icricinternational.org/about/4> (25.01.2015).

⁵⁵ <http://icricinternational.org/project/detail/53> (25.01.2015).

⁵⁶ <https://www.facebook.com/ErsagUrunleriIleSaglikliGunler/posts/482686418514939> (02.01.2015).

⁵⁷ <http://www.internethaber.com/unlu-mado-dondurmasina-helal-sertifikasi-356474h.htm> (22.12.2014); <http://www.hnclifekatalogu.com/hunca-helal-sertifikasi/> (22.12.2014) (Hunca 2014’ten sonra Smiic standardı kullanan İNSPECT belgelendirme kurumundan helal belgesi almıştır, <http://www.hnclifekatalogu.com/hunca-helal-sertifikasi/> (28.04.2017)) ; <http://www.seker.biz/icerik.asp?konu=kurumsal&altkonu=kamuoyuaciklamasi> (22.12.2014).

⁵⁸ <http://www.halalworldinstitute.org/> (27.04.2017).

üzere Sağlık Bakanlığı'na bağlı Helal Araştırma Merkezini (HRC)⁵⁹ kurmuş ve helal belgelendirmeye devam etmektedir.

Türkiye devlet olarak SMIIC helal standartlarının kabulüne öncülük etmekte ve özel teşebbüsü engellemekle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın desteğiyle TSE vasıtasıyla helal belgelendirme yapmaktadır.⁶⁰ Türkiye 2013'ten bu tarafa İstanbul'da düzenlediği Halal Expo ve Dünya Helal Zirvesi (World Halal Summit)⁶¹ etkinlikleriyle helal faaliyetlerinde ön plana çıkmıştır. SMIIC helal standartlarının bütün alanları kapsayacak şekilde genişletilmesi için teknik komite çalışmaları devam etmekte⁶² ve bu standartların daha geniş kabulü yönünde çaba sarf edilmektedir.

Suudi Arabistan şer'i kurallara bağlı olduğunu, ülke içinde üretilen ürünlerin helal, dışarıdan ithal edilen ürünlerin ise devlet kontrolü altında olduğunu beyan etmektedir. Helal denetimi dâhil her türlü gıda ve ilaç meselesi Başbakan'a bağlı olarak bir başbakan yardımcısının başkanlığında Gıda ve İlaç Kurumu tarafından yönetilmektedir. Son yıllarda Dünya İslam Birliği (Rabita) bünyesinde Dünya İslam Helal Teşkilatı / el-Hey'etü'l-âlemiyyetü li'l-halâl kurulmuştur. Suudi Arabistan'a ürün pazarlamak isteyenler bu kurumun onayladığı bir helal belgelendirme kurumundan belge almak zorundadır.⁶³ Benzer yaklaşımlar diğer Körfez ülkelerinde de görülmekte ve helal belgelendirme ilgili bakanlıkların katkılarıyla kamu kurumları tarafından yürütülmektedir.⁶⁴ Katar sağlık bakanlığının yayınladığı helal belgesi onaylanan ülkeler ve kurumlar listesinde 46 ülkeden 80 kurum yer almakta ve bunlar içinde Müslüman ülke olarak sadece Malezya ve Bosna Hersek bulunmaktadır.⁶⁵

Birkaç diğer İslam ülkesine daha baktığımızda da Müslüman ülkelerde genel eğilimin helal belgelendirmenin devlet kontrolünde ve genellikle resmi kurumlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Pakistan, 2015 yılında helal belgelendirmeyi resmi bir çatı altında birleştirmek için faaliyete geçmiş⁶⁶ ve Pakistan Milli Akreditasyon Konseyi (PNAC) beş helal sertifika kurumuna helal belgelendirme izni vermiştir.⁶⁷ SMIIC üyesi olan⁶⁸ Mısır muhtemelen siyasi

⁵⁹ <http://halal.gov.ir/blogE.html#> (27.04.2017).

⁶⁰ <https://www.tse.org.tr/hizmetlerimiz/belgelendirme-hizmetleri/urun-belgelendirme/%C3%BCr%C3%BCn-belgelendirme-ba%C5%9Fvurular%C4%B1/helal-belgesi> (25.12.2014).

⁶¹ <http://worldhalalsummit.com.tr> (20.05.2017).

⁶² <https://www.smiic.org/en/technical-committees> (20.05.2017).

⁶³ Bk. http://www.sfda.gov.sa/en/food/about/administration/mangement_food/Pages/EDOIFC-IslamicCenter.aspx (22.12.2014); <http://www.themwl.org/bodies/default.aspx?d=1&bid=36&l=AR> ; <http://halalfocus.net/saudi-arabia-halal-international-authority-hia-being-set-up-by-muslim-world-league/> (22.12.2014).

⁶⁴ Bk. <http://www.esma.gov.ae/ar-ae/pages/default.aspx> (25.05.2017).

⁶⁵ <https://d28d0ipak1ih43.cloudfront.net/app/media/3361> (25.05.2017).

⁶⁶ Pakistan Meclisi 2015 yılında helal belgelendirmeyi devlet kontrolü altında toplamak için bir kanun hazırlamıştır. http://www.na.gov.pk/uploads/documents/1438261676_954.pdf (15.05.2016).

⁶⁷ <http://pnac.org.pk/halal-certification-bodies/> (27.04.2017).

⁶⁸ <https://www.smiic.org/fr/member/27> (27.04.2017).

istikrarsızlık sebebiyle helal belgelendirme konusunda etkin değil ise de Mısır Standardizasyon ve Kalite Kurumu (EOS) vasıtasıyla helal belgelendirme yapacağını duyurmuştur.⁶⁹ Fas Standartlar Enstitüsü (IMANOR), Vakıflar ve Diyanet İşleri Bakanlığı'na bağlı Yüksek Ulema Konseyi (Conseil supérieur des Oulémas) desteğiyle helal standartları yayınlamış ve helal belgelendirme yapmaktadır.⁷⁰ Tunus Standartlar Kurumu (INNORPI) SMIIC üyesi olmuş ve Tunus Fetva Kurumu ile işbirliği halinde helal belgelendirme yapmaktadır.⁷¹ Henüz helal sertifikalandırmayı başlatmamış olan Cezayir, devlet eliyle ve ilgili bakanlıkların ortak bir inisiyatifi ile helal belgelendirmeyi sadece ihracat amacıyla başlatmayı planlamaktadır.⁷²

2.3. Akreditasyon Kurumları

Bir belgenin ülke içinde ve dışında güven kazanmasında, belgelendirmede kullanılan standardın uluslararası kabulü, belgelendirme kuruluşunun uluslararası akreditasyon kurumları tarafından akredite edilmesi çok önemlidir. Dünyadaki mevcut akreditasyon sisteminde en üstte Uluslararası Akreditasyon Forumu / International Accreditation Forum (IAF), onun altında bölgesel akreditasyon kurumları, en altta ise ulusal akreditasyon kurumları bulunmaktadır.⁷³ Türkiye'nin akreditasyon kurumu (TÜRKAK)'tır.⁷⁴ Bu akreditasyon kurumları henüz helal standartlarını tanınamamaktadır. Helal tanımı ve kullanımı ile ilgili kısa bir açıklamaya Birleşmiş Milletler standartları içinde Codex Alimentarius yer vermiş ise de bu açıklama helal standartlarını kapsamamaktadır. Halen helal belgelendirme kuruluşları karşılıklı birbirini tanıma ve aralarında birlikler oluşturma suretiyle tanınırlığını artırmaya çalışırken bazı İslam ülkeleri de üst akreditasyon kurumları oluşturma yolunda faaliyet yürütmektedir.

Helal belgesinin uluslararası bir uygulamaya dönüştürülmesi hususunda en önemli platform İslam İşbirliği Örgütü'dür. Bu sebeple Malezya helal sertifikasının bir çatı altında birleştirilmesi çalışmalarına bir aşamadan sonra OIC altında faaliyet gösteren İslam Ticaret, Sanayi ve Tarım dairesi / Islamic Chamber of Commerce, Industry and Agriculture (ICCIA) nezdinde girişimlerde bulunarak devam etmiştir. Benzer çabalar İran tarafından merkezi Tahran'da bulunan ICRIC, Türkiye tarafından da merkezi İstanbul'da bulunan SMIIC

⁶⁹ <http://www.eos.org.eg/en/page/33> (27.04.2014).

⁷⁰ <http://www.imanor.gov.ma/wp-content/uploads/2016/08/LLH05-Liste-des-titulaires-du-label-HALAL-15.02.2017.pdf> (27.04.2017).

⁷¹ <http://www.innorpi.tn/Fra/image.php?id=313> (27.04.2017).

⁷² <http://halalfocus.net/algeria-validating-a-statutory-body-for-halal-certification/> (25.04.2017).

⁷³ http://www.eurocons.com.tr/akreditasyon-bilgi_bankasi-AKRED%C4%B0TASYONUNUN%C2%A0ULUSLAR%C2%A0ARASI%C2%A0BOYUTU.html (15.04.2017).

⁷⁴ <http://www.turkak.org.tr> (20.05.2017).

üzerinden yapılmıştır. Bunlardan SMIIC, kurum nezdinde bir standart hazırlama ve yayınlama konusunda başarılı olmuştur. Suudi Arabistan etkindeki körfez ülkeleri ve belgelendirmede nispeten eski olan Malezya ve Endonezya SMIIC çalışmasını destekleme konusunda yeterince istekli görünmese de SMIIC standartlarının yaygınlığı ve güvenilirliği artmaktadır.⁷⁵

Malezya uygulamasında ilk aşamada helal belgelendirmeyi yürüten JAKIM'in uluslararası akreditasyon kurumu olarak hizmet vermesi ve bütün helal kurumlarının JAKIM'den onay alarak hizmet vermesi düşünülmüş, ancak bunun karşılıklı tanımadan öteye geçemeyeceği anlaşılınca 2006 yılında uluslararası nitelikte Dünya Helal Forumu ve ardından 2007 yılında Uluslararası Helal Entegrasyon Birliği (IHI Alliance) kurulmuştur.⁷⁶ Bu noktada mevcut helal standardı ötesinde ISO, HACCP, GMP gibi uluslararası standartlardan faydalanılarak uluslararası bir helal standart geliştirilmiş ve 2009 yılında OIC'nin alt kuruluşu olan İslam Ticaret ve Sanayi Odası / Islamic Chamber of Commerce & Industry (ICCI) genel kuruluna sunulmuştur. Genel kurulda kabul gören bu standart Kuala Lumpur 2010 Dünya Helal Forumu'nda törenle imzalanmış fakat bugüne kadar dikkat çekici bir uluslararası kabul görmemiştir.⁷⁷ 2012 ve 2015 yıllarında Malezya SMIIC Akreditasyon Komitesinin 9 toplantısından ikisine katılmıştır.⁷⁸ 2015 yılında Kuala Lumpur'da Standards Malaysia (MS), JAKIM ve HDC ev sahipliğinde SMIIC helal konferansı yapılmış ve OIC temsilcileri tarafından OIC/SMIIC helal standartlarının bütün dünyada geçerli olması konusu değerlendirilmiştir.⁷⁹ 2014 yılında SMIIC üyesi olan Malezya 2016 yılında 13 ülke temsilcisinin yer aldığı SMIIC yönetim kuruluna davet edilmiştir.⁸⁰ Günümüzde Malezya helal öncülüğündeki gücünü koruyabilmek için bir taraftan Endonezya'ya birlikte tek standart ve logo kullanma teklifi sunmuş diğer taraftan ASEAN ülkeleri arasında ortak helal standardına geçilmesi için çalışmalara başlamıştır.⁸¹

Helal belgelendirme konusunda birlik oluşturma amaçlı kurumlardan birisi de Endonezya Ulema Konseyi MUI öncülüğünde kurulmuş olan Dünya Helal (Gıda) Konseyi / World Halal (Food) Council'dir. 1999'da Jakarta'da kurulmuş olan WHFC zamanla yönetiminin farklı ülke temsilcilerine geçmesi ve isminin World Halal Council (WHC) olarak değiştirilmesi sebebiyle bölünme yaşamıştır. 2011 yılında MUI yetkililerinin öncülüğünde yeni bir

⁷⁵ 33 SMIIC üyesinin çoğu SMIIC helal standartlarını benimsemiştir. Bk. <https://www.smiic.org/en/members> (20.05.2017).

⁷⁶ <http://www.ihialliance.org/background.php> (09.05.2017).

⁷⁷ Bk. <http://www.ihialliance.org/globalhalalstandards.php> (09.05.2017).

⁷⁸ <https://www.smiic.org/en/content/320>; <https://www.smiic.org/en/content/382> (10.05.2017)

⁷⁹ <https://www.smiic.org/fr/content/237> (10.05.2017).

⁸⁰ <https://www.nst.com.my/news/2016/05/147698/msia-invited-become-board-member-standards-metrology-institute-islamic-countries> (12.05.2017).

⁸¹ <http://halalfocus.net/malaysia-seeking-regional-halal-guidelines-for-asean/>; <http://halalfocus.net/asean-must-have-a-standard-halal-certification-matrade/>; <http://www.thejakartapost.com/news/2017/04/10/malaysia-puts-high-hopes-on-one-halal-certification-with-indonesia.html>; <http://halalfocus.net/jakarta-kuala-lumpur-to-have-one-halal-certification/> (25.04.2017).

yapılanmaya gidilerek kurumun ismi yeniden WHFC olarak değiştirilmiş ve merkezi Jakarta olarak sabitlenmiştir.⁸² WHC yönetimini ise Türkiye’den Gimdes başkanı tarafından devralınmıştır. Her iki kurumun internet siteleri incelendiğinde WHFC’nin beş kıtadan 46 aktif belgelendirme kurumu üyesiyle daha etkin olduğu anlaşılmaktadır.⁸³

Türkiye OIC adına SMIIC çatısı altında helal standartların hazırlanmasında olduğu gibi bu standartların uluslararası kabul görmesinde ve helal belgelendirme kurumlarının SMIIC çatısı altında akreditasyonunun yapılmasında öncülük yapmaktadır. 2011 yılında SMIIC bünyesinde bir akreditasyon birimi kurulmuş ve bu birim 2016 yılına kadar dokuz toplantı yapmıştır. Toplantılara Endonezya, Pakistan, İran, Suudi Arabistan gibi bu alanda öncülük yapan 10 ila 15 ülke katılmıştır.⁸⁴ Bu çalışmaların bir parçası olarak 2013 yılında İstanbul’da TÜRKAK öncülüğünde 60 ülkeden 1000 kadar uzman ve sektör temsilcisinin katılımı ile Uluslararası Helal Akreditasyon Forumu yapılmıştır.⁸⁵ Bu süreçte Türkiye SMIIC helal standardının bütün dünyada uygulanabilir ortak bir standart olması için uluslararası girişimlerde bulunmuş ve 2013 yılında Avrupa Standartlar Komitesi CEN nezdinde helal standardı oluşturmak üzere “CEN/TC 425 - Halal Food” koduyla bir teknik komite kurulmasına öncülük etmiştir. Fakat çalışma tamamlanamadan sona ermiştir.⁸⁶ 2016 yılı itibariyle SMIIC Akreditasyon Komitesi 26 üye ile yapılanmasını tamamlamış ve uluslararası akreditasyonun vermek üzere helal belgelendirme kurumlarının akreditasyon başvurularını almaya başlamıştır.⁸⁷ Ancak ilgili web sayfasında henüz onaylanmış bir başvuru görünmemektedir.⁸⁸

Körfez bölgesindeki ülkeler SMIIC ile ilişkilerini sürdürmekle birlikte kendi aralarında Suudi Arabistan ve BAE öncülüğünde helal alanında bir üst kurum oluşturmuşlardır. Körfez İşbirliği Konseyi çatısı altında Körfez Standartlar Kurumu GSO kurulmuş ve bu kurum gıda ve diğer ürünler için helal standartlarını, helal belgelendirme ve akreditasyon konularında Körfez standartlarını hazırlamıştır. Körfez bölgesinde helal markasının uluslararası kabulüne yönelik bir girişim 2015 yılında BAE Standartlar Kurumu / Emirates Authority For Standardization & Metrology (ESMA) tarafından International Organization for Standardization (ISO) nezdinde yapılmış⁸⁹ ama sonuç alınamamıştır.

⁸² <http://www.whfc-halal.com/about-us/history> (26.05.2017)

⁸³ Bk. <http://www.whfc-halal.com/> ; <http://www.worldhalalcouncil.com/> (13.05.2017).

⁸⁴ <https://www.smiic.org/fr/content/271>; <https://www.smiic.org/en/content/382>;
<https://www.smiic.org/en/content/393> (10.05.2017).

⁸⁵ <http://www.turkak.org.tr/turkaksite/HaberDetay.aspx?ID=42> (10.05.2017).

⁸⁶ https://standards.cen.eu/dyn/www/f?p=204:7:0:::FPSP_ORG_ID:1168898&cs=162B95DA0E933055921FF059C54D5ADA0 (12.05.2017).

⁸⁷ <http://www.comcec.org/en/wp-content/uploads/2016/11/32-IS-SMIIC.pdf> (10.05.2017).

⁸⁸ <http://www.smiic-ac.org/> (10.05.2017).

⁸⁹ https://www.ansi.org/news_publications/news_story?menuid=7&articleid=df7e2813-a4c8-4992-a59c-6109c8c8f52a; <http://www.standards.org.au/OurOrganisation/News/Documents/NWIP%20Halal%20251115.pdf> (12.05.2017).

3. Helal Belgesi: Güven ve İstikrar Arayışı

Helal belgesi Müslümanlar için son yüzyılda çarşı ve pazarda satılan ürünlere güvenin kaybolmasıyla ortaya çıkan tedirginliği ortadan kaldırmayı veya azaltmayı hedefleyen bir araçtır. Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan gibi ülkelerde halk çarşı ve pazarda satılan ürünlerin genellikle helal olduğuna inanmaktadır. Bu inancın arkasında halkın ve devlet yöneticilerinin Müslüman olmaları yatmaktadır. Ayrıca halkın haram olan şeyleri bildikleri yönündeki genel kanaatleri de bu düşünceyi beslemektedir. Son yıllarda haramın helale karıştırıldığı ve piyasada ambalajlı ürünlerin çoğunda haram maddeler bulunabileceği yönünde kamuoyunda çok fazla bilgi ve söylenti dolaşmasına rağmen Müslüman ülkelerde helal belgesine güçlü bir talep bulunmamaktadır. Merkezi İslam ülkelerinde helal belgesine olan ihtiyacın iki temel saiki vardır. Birincisi tüketimi büyük ölçüde ithalata dayalı olan Ortadoğu ülkelerinin ülkeye giren maddelerin helalliğini denetleme ihtiyacı; ikincisi Türkiye gibi ihracat yapabilen ülkelerin mezkûr ülkelere ürün satabilmek için belgenin gerekli olmasıdır. Bu sebeple helal belgesine öncelikle ve çoğunlukla ihracat amaçlı ihtiyaç duyulmaktadır. Yurt içine dönük belge taleplerinde ülkelere göre değişen hassasiyetler veya Pazar şartları bulunmaktadır. Türkiye’de öteden beri helal haram tartışmalarının merkezinde tavuk bulunduğu ve sektör olarak da güçlü bir rekabete konu olduğu için tavukçuluk sektörü helal belgesinin ilk olarak topluma yansıdığı alan olmuştur.⁹⁰ Buna mukabil mesela Malezya’da helal söz konusu olduğunda insanların aklına ilk olarak Mc Donalds, KFC, Dominos Pizza, Pizza Hut gibi küresel fast food zincirleri gelmektedir. Helal belgesinin helal güvenliğine katkısı olmakla birlikte bazı uygulama sorunları ve beklenmeyen ilginç sonuçları görülmektedir.

3.1 Muhteva Kapsam

Helal belgelendirme bağlamında helal kavramının içeriği hakkında farklı değerlendirmeler yapılmakta ve helalin bütün kalite güvencelerini kapsayan en üst kavram ve marka olduğu

⁹⁰ Tavuk eti Türkiye’de son yirmi yılda helalliği üzerinde en fazla spekülasyon yapılan gıda olmuştur. Helal belgelendirme öncesinde haramlar konusunda toplumu uyarmayı vazife edinenlere göre “tavuklar besmelesiz ve makinelerle kesilmekte, kesmeden önce elektrik şoku verilerek çoğu öldürüldüğü için kesmeden leş haline gelmekte, tüylerini yolmak için kanlı, necis suyun içinde iç organları çıkarılmadan haşlanmakta ve bunların her birisi tavuğu haram kılmaktadır. Ayrıca tavukların domuz kemiklerinin öğütülmesiyle elde edilen yemlerle beslenmesi, hormon iğneleriyle şişirilmesi, etinin yoğun antibiyotik içermesi haramlığı güçlendirmektedir. Hâlbuki tavuğun helal olması için besmele çekerek elle kesilmesi, kuru yolum yapılması, çiftliği kurarken faizli kredi kullanılmamış olması gerekir.” İçinde kısmen doğruluk bulunan bu abartılı ve ajitasyon amaçlı söylemler etkisini göstermiş ve sertifikalandırma başladığında ilk sertifika alanlar tavukçuluk firmaları olmuş ve gazetelere tam sayfa helal sertifikası reklamları verme ihtiyacı duymuşlardır. Bu söylemlerin bir kısmı zamanla yumuşatılmıştır.

ifade edilmektedir.⁹¹ Bu çerçevede bir ürüne helal demenin sadece içeriğinde domuz, alkol ve leş bulunmadığı anlamına gelmediği, buna ilaveten içeriğin bütünüyle temiz olması, ürünün tabii haline en yakın halde tüketime sunulması, üretimde pestisit, koruyucu, antibiyotik ve GDO kullanılmamış olması gibi şartları da taşıdığı iddia edilmektedir.⁹² Böylece helal kavramının adil ticaret, organik tarım, hayvan refahı, gıda güvenliği, ekolojik ekonomi kavramlarıyla yakından ilgili olduğu belirtilmektedir.⁹³

Helal markasını en üst marka olarak sunmada en çok kullanılan dayanak Kur'ân-ı Kerim'de yenilebilir şeyler için helal ve tayyib kavramlarının yan yana kullanılmış olması⁹⁴ ve Allah'ın verdiği rızıklardan tayyib olanların yenilmesinin tavsiye edilmesidir.⁹⁵ Tayyib kelimesinin açıklamalarındaki ortak referans noktası, temiz, iyi, güzel, hoş sıfatlarıdır.⁹⁶ Yüce Allah “verdiğimiz rızıkların tayyib olanlarından yiye” buyurmakla insanoğluna verdiği sayısız helal rızık ve nimetler arasından hoşuna giden şeyleri seçebilme fırsatı verdiğini hatırlatmaktadır. İnsanların beğenileri, alışkanlıkları kişisel ve toplumsal bazda değişiklik gösterebilir. Dolayısıyla helal nesnel bir kavramdır. Din koyucunun (Şâri‘) yasaklamasıyla belirlenir ve bilinir. Tayyib ise öznel bir kavramdır. Kişilerin helaller arasından örfen, fitraten tercih ettiği, beğendiği yiyecekleri ifade eder. Bu sebeple tayyib kavramının helal sınırlarını daraltmak için kullanılması isabetli değildir.

Helalin kapsamını belirleme konusunda sağlıklı, sağlıksız, faydalı zararlı gibi kavramları kullanmak spekülâtif sonuçlara götürebilir. Çünkü dini konularda olduğu gibi sağlık alanında da çok fazla görüş ayrılığı ile karşılaşılmaktadır. Fakat sağlık alanında ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler vardır. Dünya Sağlık Örgütü /World Health Organization (WHO), Gıda ve Tarım Örgütü / Food and Agriculture Organization (FAO), Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi / US Food and Drug Administration (FDA), gıda ve ilaç konusunda bütün dünyayı etkileyen kararlar alabilmekte ve ilk ikisi yasal olarak üçüncüsü nüfuz olarak bütün dünyada etkili olmaktadır. Uluslararası geçerliliği olan önce HACCP sonra onun yerini alan ISO 22000 düzenlemeleri de gıda konusunda kalite ve güvenlik denetimi sağlamaktadır. Ülkelerin sağlık, tarım, ticaret ve sanayi bakanlıkları ile belediyeler halkın sağlıklı ve güvenli gıdaya ulaşabilmesi için görev ve sorumluluk üstlenmektedir. Bu sebeple bir helal belgelendirme kuruluşu helal belgesi vermek için bazı belgeleri şart koşabilir. Nitekim Malezya MS1500:2009 standardı, helal üretimin, iyi hijyen uygulamalarını, iyi yönetim uygulamalarını ve HACCP sistemini ihtiva ettiğini belirterek helal üretimde bu uygulamaların devam edeceği

⁹¹ Ali Batu. “Türkiye’de Helal (Mahzursuz) Gıda ve Helal Belgelendirme Sistemi” *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7.1 (2012):52; <http://www.gimdes.org/helal-gida-mukemmel-kalite-demektir.html> (25.01.2014).

⁹² Elif Izberk-Bilgin and Cheryl C. Nakata. "A new look at faith-based marketing", 3.

⁹³ Elif Izberk-Bilgin and Cheryl C. Nakata. "A new look at faith-based marketing", 3-4.

⁹⁴ Bakara 2:168; Maide 5:68; Enfal 8:69; Nahl 16:114.

⁹⁵ Bakara 2: 57. 172; Mü'minûn 23: 51.

⁹⁶ Bkz. Adem Yerinde, “Tayyib”, *DİA*, XXXX, 196-197.

vurgulamıştır.⁹⁷ Bir şeyin sağlıklı veya zararlı olduğunu alanın uzmanları belirler devletin ilgili kurulları karar alır ve kamu gücü yasaklar. Veriler doğrultusunda haram olup olmadığına ulusal veya uluslararası düzeyde en geniş kabul görecektir şura içtihatıyla karar vermek en uygun olanıdır.

Sağlıksız ve zararlı kavramları üzerinde ihtilaf edilen, spekülasyon kullanılabilen, bilimsel araştırmalarla değişebilen kavramlardır. Bazı şeylerde şifa ile hastalık, fayda ile zarar bir arada bulunabilmektedir. Bu durumlarda faydası çok olana helal belgesinin verilmesi, zararı çok olana ise verilmemesi beklenir. Mono Sodyum Glutamat (MSG), genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO), glikoz ve früktoz şurubu, kolalı içecekler, hatta beyaz ekmek gibi yiyecekler beslenme uzmanları tarafından zararlarıyla ön plana çıkartılmaktadır. Buna mukabil MSG'nin helal olduğu,⁹⁸ kaynağı haram bir madde olmadığı müddetçe GDO'ya haram demek için yeterli delil bulunmadığı⁹⁹ ve JAKIM'in haram kaynaktan olmayan GDO'lu ürünlere helal sertifikası verdiği yönündeki bilgiler dikkati çekmektedir.¹⁰⁰ Spekülasyon kullanılan bu kriterler bazı çevreler tarafından helal belgelendirme kurumlarının değerlendirilmesinde kullanılmaktadır.¹⁰¹

Helal ile sağlıklı ilişkisi konusunda bir uyarı da helal teriminin genel kullanım kurallarını düzenleyen Birleşmiş Milletler adına Uluslararası Gıda Standartlarını belirleyen Codex Alimentarius tarafından yapılmıştır. Düzenlemede helal teriminin bu sıfatı taşımayan gıdaların güvenliği hakkında şüphe uyandırmak için kullanılmaması, helal gıdaların diğer gıdalardan besin değeri açısından daha üstün ya da daha sağlıklı olduğunun iddia edilmemesi vurgulanmıştır.¹⁰²

3.2. Kaynak ve Dayanak

Helal belgelendirme bir akit türü olarak yeni sayılabilir. Bazıları kefalet gibi akitlere benzetsen bile eski akitlerden hiçbirine uymamaktadır. Denetim yönüyle kamu görevine güvence verme yönüyle şahitlik ve kefalet benzer tarafları bulunmaktadır. Ambalajlı ürünlerde marka tescili ve üretim izni gibi yasal prosedürler bulunmaktadır. Yurtdışından gelen ürünler genellikle gümrük denetimine tabidir. Yurtiçinde üretilen mallar da genel olarak ilgili bakanlıkların ve belediyelerin denetimine tabidir. Helal denetimi ve tescili bunlardan ayrı olarak dini saiklerle ortaya çıkmış, ticari saiklerin teşvikiyle yayılarak bu aşamaya gelmiştir.

⁹⁷ MS 1500:2009, md. 3.4.3.

⁹⁸ Mian N. Riaz, Muhammad M. Choudry, *Halal Food Production*, 194.

⁹⁹ bk. Mian N. Riaz, Muhammad M. Choudry, *Halal Food Production*, 134-137.

¹⁰⁰ Mian N. Riaz, Muhammad M. Choudry, *Halal Food Production*, 136.

¹⁰¹ <http://arsiv.helalplatform.com/torku-helal-mi.html> (01.05.2017).

¹⁰² General Guidelines for Use of the Term "Halal" 4.2., (CAC/GL 24-1997): http://www.codexalimentarius.org/standards/list-of-standards/en/?no_cache=1 (08.05.2017)

Helal belgesi üzerindeki helal terimi şer’î bir hükümdür ve kaynağı meşru yolla yapılmış fikhî içtihatlardır. Ancak belgelendirme teknik süreçleri içeren bir uygulama olduğu için her kurumun esas aldığı helal standartlarına göre yapılmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi günümüzde yaygın kabul gören OIC/SMIIC helal standartları GSO Körfez helal standartları ve Malezya SM helal standartlarıdır. Bu alanda eski olan özel belgelendirme kuruluşları ise kendi helal standartlarını kullanmaktadır.

Standartlar veya helal belgelendirme uygulamalarında ihtilaf konusu olan birkaç husus bulunmaktadır. Bunlar, hayvan kesiminde şoklama-sersemletme, makineyle kesim ve kesimde besmele; alkolün aroma çözücü olarak gıda ve kozmetikte kullanımı; koşinenal (karmin), şellak gibi böcekten elde edilen boyaların gıda kozmetikte kullanımı; haramı helale dönüştürmede istihale ve istihlâk etkisi; GDO, MSG Cola gibi zararlı olduğu iddia edilen maddeler ve gayrimüslimlerin ürettikleri mallar olarak sıralanabilir. Bu alandaki ilmi araştırmaların çoğalmasa, iletişim ve müzakerelerin artması sayesinde bazı ihtilaflar elimine edilmiş olmakla birlikte şer’î dayanağı güçlü olmayan bazı ihtilaf noktaları “hakiki helal” iddiasına zemin hazırlamak veya var olan böyle bir iddiayı güçlü tutabilmek için korunmaktadır. Bu ihtilaflarda içselleştirilmiş mezhep ve içtihat farkları daha azdır.

Günümüzde helal gıda alanında fıkıhçıların hükmünde ihtilaf ettikleri konular çoğunlukla yeni meselelerdir ve klasik fıkhıta da açık hükmü olmayan konulardır. Bu konularda bir mezhebe nispet edilen bir âlimin görüşünü alıp ona kıyasla hüküm üretmek ve buna göre bu mezhebin hükmü şudur demek pek isabetli olmasa gerektir. Öte yandan günümüzde ortaya çıkan yeni meselelerdeki ihtilafların temel saiki görüş sahibinin mensup olduğu mezhebi değil, tuttuğu yol manasındaki kendi mezhebidir. Binaenaleyh usul ve delile dayanmadan hüküm verenleri dışarıda tutarsak, usule uygun ve müdellel hüküm üretenler arasında ibâha tarafına meyleden ve hurmet tarafına meyleden iki eğilim bulunmaktadır. Bu eğilimlerin arkasında “siyaseti şer’iyye”, “mesalihi nâs”, “umumu belvâ”, “teysir”, “zaruret” “hacet” “seddi zeria” gibi usûlî prensiplerin bir veya bir kaçının öne alınmasının etkisi büyüktür. Bu ihtilafların uluslararası fıkıh kurullarının içtihadî yaklaşımla sunacağı çözümlerle halledilebileceği düşünülebilir.¹⁰³

¹⁰³ H. Yunus Apaydın 2009 yılında Bursa’da yapılan “İslam Fıkıhı Açısından Helal Gıda” toplantısında aynı noktayı vurgulamış ve özetle şöyle demiştir. Halkın geneli için fetva mercii ve makamı belli olmalıdır. Eğer bu makam Din İşleri Yüksek Kurulu ise ilahiyatçılar halka dönük fetva vermekten çekinmeli ve soruları bu kurula havale etmelidir. Bu kurul da her konuyu uzmanlarıyla istişare ederek ve gerekli araştırmaları yaptırarak müdellel cevaplar yayınlamalıdır. İlahiyatçılar kendi aralarında bu cevapların isabetli olup olmadıklarını tartışabilirler. Böylece daha etkin ve daha kalıcı çözümler sunulabilir. (Bk. Ali Kaya, Abdurrahim Kozalı, M. Salih Kumaş (Ed), IV İslam Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Fıkıhı Açısından Helal Gıda Sempozyumu, 154-155.)

Helal belgesinin Yahudi koşer belgesine benzetilmesi ve örnek uygulama olarak algılanması isabetli değildir. Çünkü Yahudi koşer¹⁰⁴ belgelendirmesi¹⁰⁵ ile helal belgelendirme arasında içerik olarak farklılık olduğu gibi uygulama şartları bakımından da ciddi farklar vardır.¹⁰⁶ Dindar Yahudiler genellikle gettolar halinde ve cemaatiyle sıkı irtibat halinde yaşamaktadır. Koşer belgesi ile denetlenen yasaklar çok açık olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁷ Dini otoriteleri bütün mensupları için bağlayıcı karar merciidir. Nüfusları azdır. Genellikle kendi mensuplarının ürettiği ve tüketime sunduğu ürünleri tercih etmekte ve dışarıdan gelecek ürünlere sıkı denetim uygulamaktadırlar. Buna mukabil Müslümanlar çok büyük nüfusa sahiptir ve dünyanın her tarafına dağılmıştır. İslam'da haramlar konusunda geçmişteki ihtilaflar giderilememişken çok daha yoğun bir şekilde güncel ihtilaflar gündeme gelmiştir. Özellikle hazır ambalajlı ürünler ve bu ürünlerin hammaddeleri ve katkı maddeleri konusunda güç, kontrol ve denetim büyük ölçüde gayrimüslimlerin elindedir. Binaenaleyh helal belgesinin koşer belgesiyle kıyası doğru sonuç vermeyecektir.

3.3. Güvenilirlik

Helal belgesinin güvenilirliği demek, Müslüman bir tüketicinin helal belgeli bir ürünü gönül rahatlığıyla tüketebilmesi demektir. Güvenilirliği sağlayan bir takım unsurlar vardır. Uluslararası kabul görececek bir uzmanlar kurulu tarafından hazırlanan standart, gerektiğinde başvurulacak ve dini hüküm konusunda son sözü söyleyecek dini otorite, güçlü laboratuvar desteği ve yasal dayanak bunlar arasındadır. Bir İslam ülkesi söz konusu olduğunda ayrıca ilgili resmi kurumların işbirliği ve desteği gerekmektedir. Malezya bu açıdan oldukça başarılı olmuştur. Gayrimüslim ülkelerde güvenilirlik açısından öne çıkan iki örnek olarak Amerika'dan Ifanca ve Avusturalya'dan Afic zikredilebilir. Ifanca uzun yıllardır istikrarlı çalışmaları neticesinde bütün dünyada genel olarak saygınlık kazanmış ve yukarıda işaret ettiğimiz gibi Amerika'daki birçok eyalet helali kanunla düzenlemiştir. Avusturalya Tarım Bakanlığı Afic'i helal belgelendirme konusunda düzenleyici üst kurul olarak kabul etmiş ve helal standartları Avusturalya ile Yeni Zelanda'nın ortak helal standardı olarak kabul edilmiştir.

¹⁰⁴ Koşer veya kaşer, Yahudi yiyecek kurallarına uygun olan yiyecekler demektir. Bk. <http://en.wikipedia.org/wiki/Kashrut> (02.01.2015).

¹⁰⁵ Koşer sertifikalandırma çok eskilere dayanmakla birlikte yirminci yüzyılın başlarından itibaren daha sistemli hale getirilmiş ve günümüzde Yahudi cemaatinin yaşadığı her yerde koşer ürün satan dükkânlar bulunmakta ve yetkili hahambaşlıklardan koşer belgesi alınmamış ürünlerin İsrail'e girmesine izin verilmemektedir. Bk. <http://www.kosherfest.com/history-of-kosher> (15.01.2015); Ayrıca koşer helal farkı için bk. Mian N. Riaz, Muhammad M. Choudry, *Halal Food Production*, 158-162.

¹⁰⁶ Bk. <http://kosher.com.tr/>; <http://www.denetgida.com.tr/> (23.04.2016).

¹⁰⁷ Deniz Parlak, *Kutsalından Arındırılmış Din: Helal Gıdanın Ekonomi-Politik Analizi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (2012): 60.

Helal standardının yasal düzenlemeye konu olmadığı ve helal belgelendirmenin sistemli ve yaygın hale gelmediği ülkelerde öteden beri helal kavramı yaygın şekilde istismar edilmiştir. En yaygın istismar şekilleri, ürünün helallığının üreticinin veya satıcının tarafından açıklanması, sahte belge veya logo kullanılması, denetim yapmadan para karşılığı belge verilmesi, helal denetim yapma yeterliliği olmayan kişi ve kurumların belge düzenlemesi şeklinde ifade edilebilir. Nitekim Avrupa’da helal kurumları devletler tarafından akredite edilmediği ve denetlenmediği için helal belgelerinin ve helal logolarının çokça istismar edildiği ve belgeli veya belgesiz helal diye satılan birçok et, kebab ve döner ürününün domuz eti içerdiği tespit edilmiştir.¹⁰⁸

Ülkelere göre değişen hassasiyet derecelerine göre bazı ürünlerin helal olarak nitelenmesi veya helal belgelendirilmiş olması helal güvenilirliğini olumsuz etkilemektedir. Amerika Teksas’ta kurulan alkolsüz içki fabrikası Arkay bütün alkollü içkilerin yerini tutacak alkolsüz helal çeşitlerini üretmeye başlamıştır.¹⁰⁹ Kevser Tabak helal şarap markası,¹¹⁰ BAE ve Suudi Arabistan’da üretimine izin verilen Barbican alkolsüz biraları¹¹¹ ve çeşitli belge kurumlarından helal belgesi almış alkolsüz bira markaları bulunmaktadır.¹¹² Malezya dâhil bazı Müslüman ülkelerde Coca Cola, Pepsi gibi küresel içecek markalarının; Nestle, Mondelez gibi dev gıda firmalarının ve Mc Donalds, KFC, Dominos Pizza, Pizza Hut gibi fast food zincirlerinin helal belgelendirilmesi¹¹³ bazı dinar çevrelerde rahatsızlık oluşturmaktadır. Benzer bir durum “helal sex shop” haberleriyle ortaya çıkmıştır. Bu isimde bir mağaza 2013 yılında Türkiye’de açıldıktan sonra¹¹⁴ el-Aşira isimli bir firma Mekke’de de böyle bir mağaza açmış ancak hakkında çıkan haberler üzerine mağazanın sex shop değil, sağlık, güzellik malzemeleri satan bir yer olduğunu savunmuştur.¹¹⁵ Bunların helal belgelendirmesi veya helal sıfatıyla bir arada kullanılması İslam pazarında gayrimüslim hâkimiyetini ve haram yaşam tarzını hatırlattığı için endişeyle karşılanmaktadır.

Halkın büyük çoğunluğu için helal ve haram vardır. Bir şey ya yenir veya yenmez. Mekruh, meşbuh gibi ara kavramlar ve mezheplere göre, müçtehitlere göre farklı hükümler fazla bilinmez. Bu durumda helal belgelendirme kuruluşları mezhep görüşlerini nasıl yansıtacağı konusunda bazı tercihler yapmak zorundadır. Aslında günümüzde yaygın ihtilaf konuları hakkında mezhep görüşü belirlemek oldukça iddialı bir yaklaşımdır. Hatta kanaatimce yeni

¹⁰⁸ Marco Tieman, , and Maznah Che Ghazali. "Halal control activities and assurance activities in halal food logistics." *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 121 (2014): 50; Norizah Mohamad, ve Chris Backhouse, “A framework for the development of Halal”, 695.

¹⁰⁹ <https://arkaybeverages.com/> ; <https://arkaydepot.com/> (25.04.2017).

¹¹⁰ <http://www.halalchampwine.com/> (27.05.2017).

¹¹¹ <http://www.barbicanworld.com/en/about-company/> (27.05.2017).

¹¹² <http://www.gimdes.org/alkolsuz-bira-alkolsuz-sarab-ve-alkolsuz-sampanya-safsatasi.html> (27.05.2017).

¹¹³ Bk. <http://www.halal.gov.my/v4/> (15.05.2017).

¹¹⁴ <http://halalfocus.net/turkey-turkish-entrepreneur-opens-first-online-halal-sex-shop/> (05.04.2017).

¹¹⁵ <http://halalfocus.net/halal-sex-shop-opening-for-muslims-in-saudi-arabia/> (25.04.2017).

bir içtihatır. Bu sebeple mezhep görüşlerini dikkate alarak belgelendirmeye yansıtılmak zor görünmektedir. Bu konudaki tahlilinde Hayrettin Karaman dört ihtimalden bahsetmiştir: a) *İhtilaflı ise helal damgası vurmamak (Bu helal sınırını iyice daraltır).* b) *Damganın altında küçük yazı veya sembollerle mezhep farklılıklarını göstermek (Bunda da mükellef için güçlükler vardır).* c) *İhtilaflı maddeleri de helal olarak damgalamak, ancak yalnızca bir tek işaretle "ihtilaflı, mezheplere göre farklı" olduğunu göstermek.* d) *Bütün muteber mezhepler İslam'ı temsil ettiğine ve sıradan Müslümanlar da aldıkları fetvaya göre bu mezheplerin her biri ile amel etme imkânına sahip bulduklarına göre, bir mezhebe (muteber bir müctehidin ichtihad ve fetvasına) göre helal olan gıdaya helal damgasını basmak (Ben de buna katılıyorum).¹¹⁶* Dünyadaki helal belgelendirme kuruluşları genellikle mezhep ihtilaflarına girmeden uygulama yapmaktadır.

Ülkemizde helal sertifikalandırmada mezhebi farklılıklara işaret eden Gimdes'in bir yönüyle bu konuda problemler yaşadığı görülmektedir. Nitekim bu kurumun sertifika verdiği ilk yıllarda (2009-2012) sertifikalardaki mezhep işaret alanları boş bırakılmış daha sonra verilen sertifikalarda ise dört mezhep isimlerinin karşısına onay veya çarpı işareti konmuştur. Tavuk kesimhaneleri için düzenlenen belgelerde sersemletme uygulanıp uygulanmadığı sertifikada belirtilmiş ve genellikle sersemletme uygulananlara Hanbeli mezhebine göre helal değildir manasında "Hanbeli (x)" işareti konulmuştur. Aynı tarih aralıklarında verilen bazı (beşten fazla) sertifikalarda ise hem sersemletme uygulandığı belirtilmiş hem de dört mezhep için de helal işareti konulmuştur. Bir tavuk firmasına verilen sertifikada ise şoklama olup olmadığı açıklaması yazılmamış ve Hanbeli caiz değil işareti konulmuştur. Kırmızı et mezbahalarına verilen sertifikalarda da uyum yoktur. Sertifikalarda kesimde şoklama olup olmadığı konusunda bir açıklama olmamakla birlikte bazı firmalara verilen sertifikalarda Hanbelilere helal işaretlenmiş, bazılarında ise helal değildir işaretlenmiştir.¹¹⁷ Bu konuda ortak bir uygulama olmadan yapılacak işaretleme fikhi, ticari ve sosyal açıdan sorunludur.

3. Helal Belgesi Gayrimüslim İlişkisi

Müslümanların helal hassasiyetleri ticari gelirlerini etkileyecek olan gayrimüslim ülkeler ve gayrimüslimlerin kontrolündeki küresel şirketler helal belgesine yüksek tevccüh göstermektedir. Fakat gayrimüslimlerin ürünlerine helal belgesi verilmesi veya gayrimüslimlerin helal belgelendirme yapması tartışma konusu olmuştur. Aslında birinci hususta fazla tereddüt olmamalıdır. Zira bir gayrimüslim Müslümanlar için helal olan bir

¹¹⁶ Hayreddin Karaman, "Helal Gıda Sertifikası ile İlgili Problemler", *Kuranî Hayat*, 2009/7. http://www.kuranihayat.com/helal-gida-sertifikasi-ile-ilgili-problemler_d161.html (15.05.2017).

¹¹⁷ <http://www.helalgidasertifikasi.info> (02.01.2015).

ürünü Müslümanlara satabilir. Tabii olarak helal şartlarını taşıyan bir ürüne üreten kim olursa olsun helal belgesi verilmesi gerekir. Fakat Türkiye’den bir sertifika kurumu dikkat çekici bir kararla helal belgesi düzenleme şartları arasında “üreticinin, inancı ve yaşantısıyla İslam’a açıkça aykırı bir durumunun olmaması şartı aranır” maddesini zikretmiştir.¹¹⁸ Güney Afrika Milli Helal Kurumu / The South African National Halaal Authority (SANHA) da sahibi Müslüman olmayan firmalara helal belgesi vermediğini açıklamıştır.¹¹⁹ Gayrimüslimlerin helal sertifikası vermesi¹²⁰ veya bir şirketin kendi ürünlerine helal belgesi düzenlemesi genel olarak tepki çekecek bir husus olduğu için küresel firmalar bu yönde açıktan bir teşebbüste bulunmamakta bunun yerine helal faaliyetlerine sponsorluk yapmaktadır.

Helal belgeli ürünler pazarında küresel şirketlerin ve gayrimüslimlerin ticari hacmi aşağıda örneklerini zikredeceğimiz gibi çok yüksektir. Dünyada et üretimi, ambalajlı ürünler, tohum, katkı maddeleri ve fast food zincirleri alanlarında pazar hâkimiyeti bulunan gayrimüslimlerin helal belgesi talepleri de tabiidir. Bazı gurupların internet üzerinden “helali boykot et şeriata sponsor olma” çağrılarına¹²¹ rağmen pazarın büyüklüğü sebebiyle küresel guruplar helal belgesine rağbete devam etmektedir. Yahudi toplumunda koşer belgesini hahamların vermesi ve hayvan kesiminde bir hahamın nezaret etmesi şartlarından esinlenerek helal belgelendirmenin kutsal, dini bir görev olarak addedilmesi ve bu işi yapanların kendilerini fetva makamı gibi görmeleri uygun değildir. Belgelendirme işlem basamaklarına göre yürütülen teknik bir işlemdir. Fıkıh uzmanları danışman statüsündedir. Bu durumda büyük şirketlerin ilgili uzmanları istihdam ederek etik olmasa bile hem kendi ürünlerine hem de başka ürünlere helal sertifikası düzenlemesi günümüz şartlarında mümkündür.

3.1 Küresel Çok Uluslu Şirketler

Türkiye ve bazı Ortadoğu ülkelerinde helal belgesi verilmesi yadırganabilecek olan küresel çok uluslu şirketler dünya geneline bakıldığında helal belgeli ürünler pazarının anahtar oyuncularındır ve pazarın büyük bölümünü ellerinde tutmaktadırlar.¹²² Yıllardır bazı Müslüman guruplar tarafından hazırlanarak internet üzerinde veya broşür halinde “İsrail ürünlerini boykot”, “siyonizmi destekleyen markaları boykot” gibi başlıklarla tedavüle

¹¹⁸ <http://www.gimdes.org/gimdes-sertifikasi-icin-standartlar.html> (15.05.2017).

¹¹⁹ Latif, Ismail Abd, et al. "A comparative analysis of global halal certification requirements." *Journal of Food Products Marketing* 20.sup1 (2014): 95.

¹²⁰ Gayrimüslimlerin helal belgesi düzenleyemeyecekleri yönünde bir görüş için bk. Mufti Yousuf Abdul Razzaq, “Non-Muslim’s Testimony in the Matters of Halaal and Haram”, <http://halalfocus.net/wp-content/uploads/2016/10/Non-Muslim%C2%B9s-Testimony-English.pdf> (25.04.2017).

¹²¹ Bk. Elif Izberk-Bilgin and Cheryl C. Nakata. "A new look at faith-based marketing", 6; <http://www.boycotthalal.com> (15.05.2017).

¹²² Norizah Mohamad, Chris Backhouse. “A framework for the development of Halal” , 698.

sokulan listelerin vazgeçilmez şirket ve markaları¹²³ birçok ülkede helal ürün ve hizmetleriyle faaliyet göstermektedir.

Dünyanın en büyük gıda üreticilerinden Nestle 86 ülkedeki 418 fabrikasından¹²⁴ 150'sinin helal üretim yaptığını,¹²⁵ ürünlerinde haram maddeler kullanmadığı gibi tarım ilacı, GDO ve MSG kullanmayarak hem Müslümanlara hem de bu konularda hassasiyet gösteren gayrimüslimlere hitap ettiğini belirtmiştir.¹²⁶ Nestle Malezya web sitesindeki açıklamada ise Nestle'nin Malezya'daki yedi fabrikasında helal üretim yaptığı 1970'den beri üretimde helale özen gösterdiği, 1994'te Malezya helal sertifikası vermeye başladığında ilk belge alanlardan olduğu ve helal denetim için kendi merkezinde daimi görev yapan şer'i denetim komitesi bulundurduğu ifade edilmiştir.¹²⁷ Buna mukabil Türkiye web sitesinde Nestle ürünleri helal mi sorusuna cevap olarak: *Nestle, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde ürünlerinin içeriklerinde kullanılan tüm hammaddelerin Helal gerekliliklerine uygunluğu kontrol edilerek Helal üretim koşulları sağlanarak ürün üretmektedir. Nestle dünyanın en büyük helal gıda üreticisidir. Nestle'nin helal ürünleri aralarında Malezya, Endonezya, Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinin de olduğu 44 Müslüman ülkede pazara sunulmaktadır*, açıklamasını yapmıştır.¹²⁸

Uluslararası çikolata ve şekerleme devi Mondelez, Malezya'da satışta olan ürünlerinin tamamını helal sertifikalı olduğunu bildirmektedir.¹²⁹ KFC ve Mc Donald's Malezya, Singapur ve Endonezya'daki yüzlerce restoranına helal belgesi alarak¹³⁰ bölge Müslümanlarının helal yemek tavsiyelerinde ön sıraları almışlardır.¹³¹ Aynı şekilde bu ülkelerde bulunan Burger King, Dominos Pizza, Pizza Hut gibi restoran zincirleri, Pepsi ve Coca Cola şirketlerinin içecek markaları helal belgelenmiştir.¹³² Bünyesinde gıda, temizlik ve kozmetik alanında onlarca marka barındıran Unilever şirketi ve Colgate markası da bölgede helal ürün üreticilerindedir.¹³³ Bunlardan Nestle, KFC ve Colgate, Malezya devletinin desteklediği "World Halal Forum" etkinliklerinin en güçlü sponsorları olmuştur.¹³⁴ Ayrıca bu

¹²³ Örnek olarak bk. <http://www.tuketiciler.org/images/File/israilboykotu%20V2.jpg> (15.02.2016).

¹²⁴ <http://www.nestle.com/aboutus/overview> (16.05.2017).

¹²⁵ http://www.nestle.com.my/aboutus/Nestle_in_Malaysia/halal_policy (16.05.2017).

¹²⁶ Elif Izberk-Bilgin and Cheryl C. Nakata. "A new look at faith-based marketing", 4.

¹²⁷ http://www.nestle.com.my/aboutus/nestle_in_malaysia/halal_policy (21/12/2014).

¹²⁸ <http://www.nestle.com.tr/sss/urunler/nestle-urunleri-helal-urunler-midir-helal-sertifikasi-var-midir> (16.05.2017).

¹²⁹ <http://my.mondelezinternational.com/about-us/who-we-are> (25.04.2017).

¹³⁰ Bk. <http://www.halal.gov.my/v3/index.php/en/malaysia-halal-directory/126-direktori-halal-malaysia>(08.01.2015).

¹³¹ Malezya'ya yaptığım ziyaretlerde istisnai değil yaygın bir şekilde helal gıda olarak uluslararası fast food zincirlerinin önerildiğini bizzat müşahade ettim.

¹³² <http://www.halalmui.org/mui14/images/daftarprodukhalal.pdf> (16.05.2017).

¹³³ <http://www.halal.gov.my/v3/index.php/en/malaysia-halal-directory/126-direktori-halal-malaysia>

(21.12.2014); <http://www.halalmui.org/mui14/images/daftarprodukhalal.pdf> (16.05.2017);

http://www.muis.gov.sg/halal/documents/EE_9Apr17.pdf (07.05.2017).

¹³⁴ Bk. <http://www.worldhalalforum.org/download/WHF2008PostEventReportGeneric.pdf> (08.01.2015);

[http://www.worldhalalforum.org/download/WHF09Report\(compressed\).pdf](http://www.worldhalalforum.org/download/WHF09Report(compressed).pdf) (08.01.2015);

firmalar WHF sempozyumlarında sunumlar yapmış ve stantlarıyla helal fuarlarında yer almıştır.

Bu alanda Amerika'dan bir örnek de dikkat çekicidir. Amerika'nın en tanınmış helal belgelendirme kurumu Ifanca, kendi sitesinde yayınladığı habere göre Amerikan menşeli dünya gıda devi Cargill'in seksen fabrikasına ve yüzlerce ürününe helal belgesi vermiştir. Böylece Türkiye'de bazı çevrelerde ürünleri insanlık için büyük tehlike olarak görülen endüstriyel gıda ve gıda katkı maddeleri üreten Cargill¹³⁵ dünyanın en büyük helal gıda girdisi üreten firması haline gelmiştir.¹³⁶

Küresel şirketler Türkiye pazarında helal belgesine henüz etkin bir talepte bulunmamışlardır. Coca Cola'nın TSE'ye helal belgesi müracaatı, içeriğini bildirmediği gerekçesiyle geri çevrilmiştir.¹³⁷ Buna mukabil JAKIM yetkilisi Hakimah Mohd Yusoff, Pepsi ve Coca Cola'nın kendilerine içerik listesini verdiklerini ve buna göre helal belgesi düzenlediklerini açıklamıştır.¹³⁸ Mc. Donald's, KFC, Burger King, Domino's Pizza gibi firmalar Türkçe internet sitelerinde helal belgesinden sadece belgelerimiz köşesinde et tedarikçisinin belgesini yayınlamaya başlamıştır.¹³⁹ KFC, "Helal KFC" adıyla İran piyasasına girmeye çalışmış ve kendisini Amerikan KFC ile alakası olmayan bir Türk şirketi olarak takdim etmiştir. Fakat açıldıktan bir gün sonra kapatılmıştır.¹⁴⁰ Fas Standartlar Enstitüsü (IMANOR) resmi bir kurum olarak helal belgelendirme yapmaya devam etmekte ve Nestle, Mc Donalds, Unilever, Danone gibi markalar kurumdan helal sertifikası almış durumdadır.¹⁴¹

3.2. Et Üreticisi Gayrimüslim Ülkeler

Helal belgesinin ortaya çıkışındaki ilk dayanak noktası olan et, dünya helal et pazarına gayrimüslimlerin hâkim olması sebebiyle helal belgelendirme de dikkat çekici bir husustur. Dünyanın en büyük et ihracatçılarından¹⁴² Brezilya,¹⁴³ Avusturalya,¹⁴⁴ Yeni Zelanda¹⁴⁵ ve

<http://www.worldhalalforum.org/download/WHF2010Report-PostEventSummary.pdf> (08.01.2015);

<http://www.worldhalalforum.org/download/WHF2011-PostEventReport.pdf> (08.01.2015).

¹³⁵ <http://www.kemalozer.com/deccal-tabakta-10h.html> (25.12.2014).

¹³⁶ <http://www.ifanca.org/HalalDigestNewsLetter/March%20HD%202011/March%20HD%202011.htm> (22.12.2014)

¹³⁷ <http://ekonomi.haberturk.com/makro-ekonomi/haber/785904-sirriyla-helallesemedi> (11.01.2015).

<http://www.thestar.com.my/News/Nation/2012/04/15/Halal-cert-a-passport-to-success/> (11.01.2015).

¹³⁸ <http://www.thestar.com.my/News/Nation/2012/04/15/Halal-cert-a-passport-to-success/> (11.01.2015).

¹³⁹ http://www.mcdonalds.com.tr/mcdonalds-et-uretimi-hakkinda_4_339 ;

<http://www.kfcturkiye.com/kurumsal/helal-et-sertifikasi/381> ; <http://www.burgerking.com.tr/helal-et-sertifikasi> ;

<http://www.dominos.com.tr/kurumsal/helal-sertifikalarimiz.aspx> (25.12.2014).

¹⁴⁰ <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1148590-kfcnin-iran-yolculugu-bir-gun-surdu> (14.05.2016).

¹⁴¹ <http://www.imanor.gov.ma/wp-content/uploads/2016/08/LLH05-Liste-des-titulaires-du-label-HALAL-15.02.2017.pdf> (27.04.2017).

¹⁴² Bk. <http://beef2live.com/story-world-beef-exports-ranking-countries-0-106903> (17.05.2017).

¹⁴³ Brezilyanın İslam dünyasına et ihracatı için bk. <http://www.brazilianbeef.org.br/texto.asp?id=31>;

Kanada helal pazarların talebini hesaba katarak helal et üretimi yapmakta, diğer bir ifadeyle dünyadaki helal et ihracatçılarının neredeyse tamamı gayrimüslim ülkelerden oluşmaktadır.¹⁴⁶

Gayrimüslim bir ülke olarak helal et piyasasının lideri olan Avusturalya helal belgelendirme konusundaki uygulama ve açıklamalarıyla dikkat çekici bir örnektir. 2013 yılında Avusturalya Et Endüstrisi Kurumu (Australian Meat Industry Council) Helal Komitesi Başkanı John Hayes, kendisi gayrimüslim olmasına rağmen Dünya Helal Forum'larında Avusturalya'nın helal et konusundaki kararlılığını ve güvenilirliğini aktarmasındaki başarısı ve helal pazarlara helal et ihracatına yaptığı katkılar sebebiyle ülkesinde en yüksek onur ödülüne layık görülmüştür.¹⁴⁷ 255 milyonluk Endonezya'nın et ihtiyacının yüzde 80'ini karşılayan Avusturalya yetkilileri, ülkede üretilen etlerin hepsinin helal olduğuna dikkat çekerek 2019 yılından itibaren Endonezya'nın etlerin tamamına helal sertifika zorunluluğu getirmesinden memnuniyet duyduklarını ifade etmişlerdir.¹⁴⁸

4. Değerlendirme

Helal belgelendirme faaliyeti klasik fıkhıta ve İslam tarihinde birebir örneği olmayan fakat 20. Yüzyılın başlarından itibaren Amerika'da Yahudi cemaati tarafından geliştirilen koşer belgesi uygulamasına benzeyen, üç taraflı, dinî ticari boyutlu yeni bir akit türüdür. Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerde gönüllülük esasına göre Müslümanların tüketeceği ürünlerin, yine Müslümanlar tarafından kurulan kurumlarla helalliğinin kontrol edilip, onaylanmasında belli bir fonksiyon icra etmiştir. Halkı Müslüman ülkelerde ise daha ziyade ihracat için ve ithalatın kontrolünde ihtiyaç duyulmuş, iç piyasalarda henüz geniş bir yaygınlık göstermemiştir. Aslında Müslümanların idarecilerinden beklediği, tarihte olduğu gibi çarşı ve pazarın devlet tarafından helal açısından kontrol altında tutulması ve haram bir maddenin satışa sunulmamasıdır.

http://www.abiec.com.br/eng/41_exportacao_2.asp?ano=2007 (22.12.2014).

http://www.abiec.com.br/eng/news_view.asp?id={19C8ECAA-222D-465F-95FB-F413A13D251B}(22.12.2014).

¹⁴⁴ Avustralya'nın İslam dünyasına et ihracatı için bk. <http://www.mla.com.au/Marketing-beef-and-lamb/International-marketing/Middle-East-and-Northern-Africa>;

<http://muslimvillage.com/2013/12/13/47317/australian-meat-halal-gets/> (14.05.2016).

¹⁴⁵ Yeni Zelanda dünyanın en büyük helal kuzu ihracatçısı olduğuna dair rapor için bk.

<http://halaladvocates.net/site/our-resources/new-zealand-meat-report/> (12.05.2016). Yeni Zelanda et kurumu ülkede üretilen etin tamamına yakını helal olduğunu belirtmektedir.

http://www.mia.co.nz/industry_information/FAQ-halal/index.htm (12.05.2016).

¹⁴⁶ Mohd Hafiz Zulfakar, Mohamed Anuar Marhani, Mohamed Syazwan Ab Talib. "Conceptual framework on halal food supply chain integrity enhancement, " *Procedia-Social and Behavioural Sciences* 121 (2014):53, 59.

¹⁴⁷ <http://www.beefcentral.com/processing/halal-expert-earns-processing-industrys-highest-honour/> (14.02.2015).

¹⁴⁸ <http://halalfocus.net/australian-government-backs-new-indonesian-halal-law/> (25.01.2017).

Helal belgelendirme demek, işin tabiatı gereği bir şeyin helal olduğunun belirlenmesi ve tescil edilmesi demektir. İnsanların haram olan şeyleri bilip onlardan uzak durması dini hayatları için yeterli olduğu halde her bir şeyin helalliğinin tescil edilmesi gerektiği düşüncesi geniş halk kitlelerin nazarında işin ciddiyetini hafifletmektedir. Bu açıdan ilginç bir örnek olarak Malezya’da faaliyet gösteren petro-kimya şirketi Lotte Chemical Titan, Endonezya helal sertifika kurumu MUI’den helal sertifikası almıştır.¹⁴⁹ Şirketin polietilen, propilen, bütodien, tert-bütanol, benzen, toluen gibi ürünleri, poşet, çizme, bebek, tekne, buzdolabı gibi ürünlerin yapımında kullanılmaktadır.¹⁵⁰ Her ne kadar helal belgelendirme yapmak, belgesi olmayanın haram olduğu anlamına gelmese dahi zihinsel olarak helal hemen zıddını çağrıştırmakta ve reaksiyona sebep olmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda ibaha-i asliyye ilkesine aykırıdır. Üstelik bir İslam ülkesinde Müslümanlar için helal, lüks, ekstra, sadece arzu edenler için ulaşılması gereken istisnai bir şey olamaz ve değildir.

Helal faaliyetlerini ön palan çıkarmak için bu alanın bazı temsilcileri tarafından sıklıkla dile getirilen helalin en üst marka ve kaliteyi temsil ettiği söylemi abartılı ve gerçek dışı noktalara ulaşmaktadır. Helalin kapsamı, temiz, sağlıklı, güvenli, genetiği değiştirilmiş tohumdan üretilmemiş, üretiminde kimyasal gübre, tarım ilacı, hormon ilaçları, antibiyotik, kullanılmamış, hazırlanışında, katkı maddesi, GDO içeren madde eklenmemiş şeklinde genişletildiğinde bu kapsamı bazı açılardan “organik ürün” tanımı bile karşılamamaktadır. Sertifikalı organik ürünlerin piyasadaki oranı ise hesaba katılmayacak kadar azdır. Oysa helal bütün Müslüman halkın ulaşabileceği yaygın ürünleri tanımlamalıdır. Temiz, sağlıklı ve güvenli, dünyadaki bütün insanların istediği özelliklerdir. Fakat bazı durumlarda bir şeyin zararlı olduğu konusunda görüş birliğine varılamamakta veya faydalar ve zararlar çakışabilmektedir. Zararlı olmak haram olmanın kriterlerinden biri olmakla birlikte, bir maddenin zararlı olduğuna sağlık alanında bir üst kurulun, haram olduğuna da fıkıh alanında bir üst kurulun karar vermesi gerekir ki İslam ülkelerin her birinde bu tür kurumlar bulunmaktadır. İdeal olanı bütün İslam ülkelerini kapsayan üst kurulların bulunmasıdır. Aksi takdirde ticari etik kurallarının ihlal edildiği kaotik uygulamalar devam edecektir.

Helal belgelendirme önündeki önemli engellerin biri, bütün Müslümanlar tarafından kabul edilen, bütün dünyada geçerli tek bir standart ve logonun bulunmaması olarak görülmektedir.¹⁵¹ Nitekim dünyada çok sayıda helal sertifika kurumu ve farklı helal standartları bulunması tüketicinin güvenini zayıflatmakta, birden çok ülkeye mal satmak isteyen ihracatçılara zorluk çıkarmakta ve belgelendirme kurumları arasında tatsız rekabete sebep olmaktadır. Belgelendirme kuruluşlarının çoğunun yeterli uzmanı, denetmeni ve

¹⁴⁹ <http://www.halalmui.org/mui14/images/daftarprodukhalal.pdf> (16.05.2017).

¹⁵⁰ <http://www.lottechem.my> (16.05.2017).

¹⁵¹ Majid, Mohd Aliff Abdul, et al. “Issues of Halal Food” 5.6S (2015): 53.

laboratuvarının bulunmamasına rağmen istisnai bazı ülkeler hariç onları denetleyecek bir üst kurumun ve yasal düzenlemenin olmaması ciddi bir risk barındırmaktadır. Bu riski azaltabilecek en önemli adım başta Türkiye, Malezya ve Suudi Arabistan olmak üzere, Müslüman ülkelerin aralarında anlaşarak ortak bir standart ve logo üzerinde ittifak etmeleri olacaktır.¹⁵² Belgelendirme kurumları ulusal olabilir fakat akreditasyon, ortak standardı ve logoyu temsil eden tek bir uluslararası ve bağımsız kurum tarafından yapılmalıdır.¹⁵³ Müslüman ülkelerde kamu gücüyle desteklenen bir kurum, gayrimüslim ülkelerde de bir ülkede bir kurum şeklinde örgütlenmeye gidilmelidir. Gayrimüslim ülkelerdeki kurumlar birlik oluşturmazsa akreditasyon kurumu en iyi yapılanmış olan bir tanesini akredite ederek sorunu çözebilir.

Helal standardın bire indirilerek bütün dünyada uygulanması yönünde bir inisiyatif meydana gelirse gayrimüslimlerin veya uluslararası sertifikalandırma kurumlarının helal belgelendirme yapması muhtemel bir konudur. Yukarıda zikrettiğimiz gibi TSE'nin Avrupa standardizasyon komitesi (CEN) nezdinde, BAE'den ESMA'nın ISO nezdinde girişimleri standartta birlik, denetim ve otorite açısından bazı yazarlar tarafından olumlu karşılanırken¹⁵⁴, gayrimüslimlerin helal belgesine müdahil olamayacağını düşünenlerin tepki ve engelleme çağrılarına konu olmuştur.¹⁵⁵

Müslüman ülkelerdeki küçük işletmelerin helal belgelendirme maliyetlerini ve getirdiği iş yükünü ağır buldukları ve bu yüzden helal belgesi almakta isteksiz davrandıkları görülmektedir.¹⁵⁶ Bu açıdan helal belgelendirme küçük işletmeler aleyhine bir sonuca yol açmaktadır. Malezya'da bu soruna çözüm sunmak üzere Malaysia International Institute of Islamic Cooperation (Ikiam) henüz kabul görmeyen bir teklif sunmuştur. Bu teklifte Müslümanların ürettiği ürünlere "Muslim-made" (Müslüman tarafından üretilmiştir) veya "Muslim product" (Müslüman ürünüdür) etiketinin ücretsiz verilmesi önerilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵² Bk. Halim, Mustafa Afifi Ab, and MM Mohd Salleh. "The possibility of uniformity on halal standards in organization of Islamic countries (OIC) country." *World Applied Sciences Journal* 17.17 (2012): 10.

¹⁵³ Malezya'da International Halal Integrity (IHI), Endonezya çıkışlı World Halal Council (WHC) ve World Halal Food Council (WHFC), Türkiye'nin desteklediği SMIIC, Suudi Arabistan'da Rabita bünyesinde kurulan "el-Hey'etü'l-âlemiyyetü li'l-halâl" bütün helal belge kurumlarını akredite etmek amacıyla kurulmuştur. Fakat bu kurumlar arasında zikrettiğimiz ideal durumu gerçekleştirme yönünde bir başarı henüz görülmemiştir.

¹⁵⁴ Saim Kayadibi, "A way forward to European Standard on Halal Food", *J. Asian Dev. Stud.*, Vol. 3, Issue 2, (June 2014):105.

¹⁵⁵ Muslims get to rise up and get together against CEN Halal standard interference, <http://www.worldhalalcouncil.com/muslims-get-to-rise-up-and-get-together-against-cen-halal-standard-interference.html> (15.05.2016).

¹⁵⁶ Endang S Soesilowati. "Business opportunities for halal products in the global market: Muslim consumer behaviour and halal food consumption". *Journal of Indonesian Social Sciences and Humanities* 3 (2011): 157.

¹⁵⁷ <http://halalfocus.net/ikiam-new-muslim-only-halal-logo-wont-confuse-issued-for-free/> ; <http://halalfocus.net/malaysia-no-need-for-new-halal-logo-but-distinguish-if-product-muslim-made/> (25.04.2017).

Helal belgelendirmede mezhep ve içtihat farklarını ön plana çıkarmak, kendisinin gerçek helal diğer sertifika kurumlarının İslami hükümleri önemsemeyen ticari kurumlar olarak takdim etmek öteden beri sertifika kurumları arasında görülen sorunlu bir durumdur. Bu olgunun gerçeklik payı olsa bile bunun çözümü meseleyi, yasal kontrol altına alma, tek bir standardı uygulama ve yeterliliği olmayan kurumların faaliyetine son vermedir. Dindarlık, samimiyet, ihlas gibi kavramlarla farklı içtihat tercihlerinde bulunup, helal ve gerçek helal ayırımına götürecek yaklaşımlar sergilemek, görüldüğü kadarıyla temelsiz ve bilgisiz tartışmalara, kafa karışıklığına ve güven zedelenmesine yol açmaktadır.

Helal belgelendirme kurumlarının çoğu internet sitelerinde kendilerini dünyada helal belgelendirme yapan yegâne kurum gibi göstermeye çalışmakta ve diğer sertifika kurumlarını ya yok saymakta veya kendisine bağlı gibi göstermektedir. Böylece birlik görüntüsü altında ciddi bir rekabet dikkati çekmekte ve rekabet görüntüsü kurumların isimlendirilmelerine bile yansımaktadır. Ayrıca bu kurumlar kendilerini genellikle kâr gözetmeyen, Allah rızası için çalışan hayır kurumu olarak takdim etmektedir. Fakat bu söylem her zaman için tenkide uğramaya açıktır. Ayrıca çok dürüst çalışan kurumların dahi rekabet ortamı sebebiyle karalanması, insanların kafalarının karıştırılması ve helale olan güvenin sarsılması mümkündür.

Dünyada ve ülkemizde helal belgelendirme irtibatıyla helal gıda konusunda fihhi nitelikli görüşler açıklayarak gündem oluşturanlar çoğunlukla fıkıh ilminde veya genel olarak İslami ilimlerde uzman kişiler değildir. Bu konuda öne çıkan kişiler fıkıh uzmanlarına ya nezaketen veya mecbur kalınca kerhen müracaat etmekte, kendi görüşlerini desteklemeyen fikhî görüşleri dini hassasiyet eksikliği gibi göstermekte ve Din İşleri Yüksek Kurulu, uluslararası fetva kurulları gibi uzman kuruluşların değerlendirmelerini önemsememektedir. Bu durum helal belgelendirme sorunlarını artırdığı gibi, kamuoyunu da huzursuz etmekte ve halkın dini güven duygularını zedelemektedir.

Sonuç

Dünyadaki helal belgelendirme faaliyetlerinde şimdiye kadar gelinen nokta dikkate alınarak şu sonuçlar ifade edilebilir.

1- Helal ve haram maddeler hususunda hem üreticilerin hem de tüketicilerin bilgi ve farkındalık düzeylerinin yükselmesine ve Müslümanların hassasiyetlerinin daha fazla gözetilmesine yardımcı olmuştur.

- 2- Helal belgelendirme, helali belirleme ve helale ulaşma konusunda kısmi bir başarı sağlamakla birlikte Müslümanlar için tam bir helal güvencesi sağlamamıştır. Kısmi başarı dâhilinde Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerindeki Müslümanların helal ürünlere ulaşmasını kolaylaştırmıştır.
- 3- Malezya, Türkiye ve Suudi Arabistan öncülüğünde helal standardının birleştirilmesi konusunda girişimlerde bulunulmuş ise de henüz küresel bir birliğin ışığı görünmemektedir.
- 4- Ekonomik açıdan helal belgelendirme Müslüman üretici veya satıcı için bir bedel karşılığında satışı artırma ümidi, Müslüman tüketici için yine bir bedel karşılığında helal güvencesidir. Teorik olarak çok büyük ticari potansiyelden bahsedilmekle beraber Müslümanlar için henüz böyle bir etki göstermemiştir.
- 5- Helal ürün pazarının liderleri Müslümanlar değildir. Dünyanın en büyük helal et ihracatçıları, Avustralya, Brezilya ve Yeni Zelanda'dır. En büyük helal ambalajlı hazır gıda şirketleri, Nestle ve Mondelez gibi bünyesinde yüzlerce marka barındıran küresel şirketlerdir. En büyük helal tohum ve katkı maddesi üreticisi Amerikan Cargill firmasıdır. En büyük helal içecek şirketleri Coca-Cola ve Pepsi bünyesindeki onlarca içecek markasıdır. En büyük helal fast food zincirleri Mc Donalds, KFC ve Pizza Hut gibi çok uluslu firmalardır. Bu firmaların ödedikleri helal belgesi bedelleri karşısında kazandıkları itibar ve gelir ayrı araştırmaların konusudur.
- 6- Sağlık uzmanlarının, katkı maddeli hazır ambalajlı ürünlerden, kolalı-şekerli ambalajlı içeceklerden ve fast food yiyeceklerden uzak durma yönündeki genel tavsiyelerine karşılık bütün bu ürünlerin en üst marka olduğu iddia edilen helal damgası ile etiketlenmesi açıklanması zor olan bir noktadır. Buna mukabil bu ürünlere helal belgesi verilmemesi de bir o kadar zordur.
- 7- Bazı Müslüman guruplar arasında siyasi sebeplerle ürünlerinden uzak durulan küresel şirketler helal belgesiyle İslam coğrafyasının ücra köşelerine kadar yayılmış, daha önce çekinceli yaklaşılan ürünlerin gönül rahatlığıyla tüketilmesine zemin hazırlamış ve Pazar paylarının büyümesine katkı sağlamıştır.
- 8- Türkiye pazarında helal belgesine henüz yeterince talep oluşmadığı için küresel şirketler helal belgesine güçlü bir rağbet göstermemektedir.

Kaynakça / References

- Abdul Aziz, N.; Ramli, N. & Abdul Raof, N. (2016). JAKIM: Governors of Halal Affairs. S. K. Ab. Manan, F. Abd Rahman, & M. Sahri içinde, *Contemporary Issues and Development in the Global Halal Industry* (s. 131-140). Singapore: Springer.
- Abdul Razzaq, M. (t.y.). *Non-Muslim's Testimony in the Matters of Halaal and Haram*. 04 25, 2017 tarihinde <http://halalfocus.net/wp-content/uploads/2016/10/Non-Muslim%C2%B9s-Testimony-English.pdf> adresinden alındı
- Akbiyik, F. & Eroğlu, H. (2016). A Study to Determine Consumers' Attitudes, Expectations and Perceptions for Halal Certified Products: Isparta Province as an Example. *International Journal of Social Science Studies*, 4(4), 56-68.
- Alkış, A. (2011). Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı ile 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşların Karşılaştırılması. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*(17), 133-162.
- Batu, A. (2012). Helal (Mahzursuz) Gıda Belgelendirmesindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7(2), 60-75.
- Batu, A. (2012). Türkiye'de Helal (Mahzursuz) Gıda ve Helal Belgelendirme Sistemi. *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*(7(1)), 51-61.
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(21), 81-115.
- Çayıroğlu, Y. (2014). *İslam Hukukuna Göre Helal Gıda*. İstanbul.
- Halim, M. A. (2012). The possibility of uniformity on halal standards in organization of Islamic countries (OIC) country. *World Applied Sciences Journal* , 17(17), 6-10.
- Izberk-Bilgin, E. & Nakata, C. (2016). A new look at faith-based marketing: The global halal market. *Business horizons*(59.3), 285-292.
- Kallek, C.; Bazmee, A. & Kazıcı, Z. (1998). Hisbe. *DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 133-145.
- Karaman, H. (2009). Helal Gıda Sertifikası ile İlgili Problemler. *Kuranî Hayat*. http://www.kuranihayat.com/helal-gida-sertifikasi-ile-ilgili-problemler_d161.html adresinden alınmıştır
- Kaya, A.; Kozalı, A. & Kumaş, M. S. (Dü). (2009). *IV İslam Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Fıkhu Açısından Helal Gıda Sempozyumu*. Bursa: Emin Yayınları.
- Kayadibi, S. (2014). A way forward to European Standard on Halal Food. *J. Asian Dev. Stud.*, 3(2), 105-116.
- Khan, M. & Haleem, A. (2016). Understanding "Halal" and "Halal Certification & Accreditation System" -A Brief Review". *Saudi J. Bus. Manag. Stud.*, 1(1), 32-42.
- Latif, I. A. (2014). A comparative analysis of global halal certification requirements. *Journal of Food Products Marketing*(20.sup1), 85-101.
- Majid, M. A. (2015). Issues of Halal Food Implementation in Malaysia. *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*(5(6S)), 50-56.

- Md Noor , N. & Noordin, N. (2016). A Halal Governance Structure: Towards a Halal Certification Market. S. K. Ab. Manan, F. Abd Rahman, & M. Sahri içinde, *Contemporary Issues and Development in the Global Halal Industry* (s. 153-164). Singapore: Springer.
- Mohamad, N. & Backhouse, C. (January 7 – 9, 2014). A framework for the development of Halal food products in Malaysia. *International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, (s. 693-702). Bali.
- Parlak, D. (2012). *Kutsalından Arındırılmış Din: Helal Gıdanın Ekonomi-Politik Analizi*. Akdeniz Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Riaz, M. N. & Chaudry, M. M. (2004). *Halal food production*. London-New York: CRC Press.
- Soesilowati, E. S. (2011). Business opportunities for halal products in the global market: Muslim consumer behaviour and halal food consumption. *Journal of Indonesian Social Sciences and Humanities*(3), 151-160.
- Şahin, O. (2001). İslâm Hukuk Metodolojisiinde İstishâb. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(sayı: 12-13), 489-516.
- Şahin, O. (2001). İslâm Hukuk Metodolojisiinde İstishâb. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(12-13), 489-516.
- Şenol, Y. (2014). *Kur'an ve Sünnet Işığında Helal Gıda*. İstanbul.
- Şentürk, H. (t.y.). *Gıda Sektöründe Kalite*. 07.07.2013 tarihinde <http://www.akademikgida.com/detay1.asp?id=112> adresinden alındı
- Şimşek, M. (2013). Helal Belgelendirme ve Smicc Standardı,. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*,(22), 19-44.
- Tieman, M. (2015). Halal Certification Procedures: Some Unresolved Issues. *Islam and Civilisational Renewal (ICR) 6.1 (2015)*, 6(1), 124-127.
- Tieman, M. & Che Ghazali, M. (2014). Halal control activities and assurance activities in halal food logistics. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*(121), 44-57.
- Tuğ, S. & Özdemir, Ö. (2009). Helal Sertifikasının Dünyadaki ve Türkiye'deki Gelişimi. A. Kaya, A. Kozalı, & M. S. Kumaş (Dü) içinde, *VI İslam Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Fıkhı Açısından Helal Gıda Sempozyumu* (s. 83-94). Bursa: Emin Yayınları.
- Van Waarden, F. & Van Dalen, R. (2010). Hallmarking halal. *Paper presented at the third biennial conference of the ECPR Standing Groups on Regulation and Governance*, (s. 1-42). Dublin.
- Yerinde, A. (2011). Tayyib. *DİA* (Cilt XXXX, s. 196-197). içinde Ankara: TDV Yayınları.
- Zulfakar, M. H. (2014). Conceptual framework on halal food supply chain integrity enhancement. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*(121), 58-67.
- Zzaman, W. E. (2013). Embedding Islamic dietary requirements into HACCP approach. *Food control*, 34(2), 607-612.

İnternet Siteleri / Web References

<http://halal.gov.ir>

<http://icricinternational.org>

<http://kosher.com.tr>

<http://pnac.org.pk>

<http://worldhalalforum.org>

<http://worldhalalsummit.com.tr>

<http://www.agriculture.gov.au>

<http://www.codexalimentarius.org>

<http://www.comcec.org>

<http://www.denetgida.com.tr>

<http://www.eos.org.eg>

<http://www.esma.gov.ae>

<http://www.foodnavigator-usa.com>

<http://www.gidahareketi.org>

<http://www.gimdes.org>

<http://www.halal.gov.my>

<http://www.halalfoodfoundation.co.uk>

<http://www.halalmui.org>

<http://www.halalrc.org>

<http://www.halalworldinstitute.org>

<http://www.hdcglobal.com>

<http://www.helalgidasertifikasi.info>

<http://www.ifanca.org>

[http://www.ihialliance.org,](http://www.ihialliance.org)

<http://www.imanor.gov.ma>

<http://www.innorpi.tn>
<http://www.kosherfest.com>
<http://www.muis.gov.sg>
<http://www.turkak.org.tr>
<http://www.whfc-halal.com>
<http://www.worldhalalcouncil.com>
<https://halalfocus.net>
<https://intweb.tse.org.tr>
<https://www.ansi.org>
<https://www.smiic.org>
<https://www.tse.org.tr>
www.islam.gov.my